

Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлиги
Термиз давлат университети
Ижтимоий иқтисодий факультети
Иқтисодий назарияси кафедраси

**Б И Т И Р У В
М А Л А К А В И Й
И Ш И**

**Мавзу: “Касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанлар
ўқитилишининг иқтисодий тарбияга таъсири”**

Бажарди:5111000-касб таълими: иқтисодиёт таълим йўналиши 4 -курс 407
гурух талабаси

Ахмедова Моҳира Фахриддин қизи

Илмий раҳбар:

И.Ф.Н. Ў.Ражабов

Термиз – 2016 й

Мундарижа:

Кириш	3-5
I -Боб. Иқтисодий тарбия мазмуни ва унинг ривожланиши иқтисодий фанлар ўқитилиши билан уйғунлиги	6-23
1.1. Касб-ҳунар коллежларида иқтисодий таълим ва тарбияни шакллантиришнинг назарий жиҳатлари.....	6-13
1.2. Иқтисодий тарбияни шакллантиришда иқтисодий фанларни ўқитишнинг назарий методологик асослари.....	13-16
1.3.Иқтисодий таълим ва қарашларнинг юзага келиши ва ривожланиши тадрижи.....	17-23
II Боб. Касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанлар ўқитилишини ташкил қилиш ва талабалар иқтисодий маданиятини юксалтириш таркиби....	24-53
2.1.Касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанлардан дарс ўтишда турли методларни қўллаш зарурияти.....	24-40
2.2. Иқтисодий билимга эга кадрларни тайёрлаш ва дарс бериш мазмунини ўзгартириш – давр талаби эканлиги.....	40-47
2.3. Касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанларни ўрганишнинг такомиллашуви ва иқтисодий тарбияга таъсири.....	48-53
Хулоса ва таклифлар.....	54-55
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	56-57

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикасида рўй бераётган инқилобий ўзгаришлар жараёни олий таълим ва ўрта махсус билим юртларида иқтисодий фанларни ўқитиш методи ва уни ислоҳ қилиш, баркамол авлодни иқтисодий тарбиялаш, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”, “Таълим тўғрисида”ги қонуни бўйича ўргатиш иқтисодий тарбия масалаларига янгича ёндашишни замон талаби тақозо этади. Ёш авлоднинг гармоник ривожланиши ва дунёқарашини шакллантиришда, ижтимоий ҳаётнинг негизи бўлган иқтисодий жараёнларни, унинг шакл ва мазмуний ўзгаришларини, мамлакатимиздаги ресурслардан самарали фойдаланиб, миллий бойлигимизни кўпайтириш йўл-йўриқлари руҳида тарбиялаш алоҳида аҳамият касб этади.

Дарҳақиқат, ҳар бир давлат ўз фуқаролари билимли, ҳақ-ҳуқуқини танийдиган, маънавий баркамол, бир сўз билан айтганда, комил инсон бўлиб вояга етиши ҳақида қайғуради. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Абдуғаниевич Каримов бу хусусда бундай дейди: “Биз комил инсон тарбиясини давлат сиёсатининг устувор соҳаси деб эълон қилганмиз. Комил инсон деганда, биз, аввало, онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, хулқ-атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз”¹.

Шу мақсадда Ўзбекистон республикасида “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури” қабул қилинди. Унинг мазмун ва моҳияти ҳам узлуксиз таълимни ташкил қилади. Узлуксиз таълим етук ва комил инсон тарбиясига хизмат қилади.

Мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамияти билан интеграциялашуви ва бозор муносабатлари шаклланишида ҳамда таркибий ўзгаришлар рўй бераётган бир пайтда касб-ҳунар коллежлари фаолиятини такомиллаштириш ва инсонни ҳар томонлама тараққий этириш беҳад муҳим бўлмоқда.

Ушбу вазифалар қаторидан касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанларни ўқитишда иқтисодий тарбия билан уйғунлашувини таъминлаш устувор

---

¹ Ислон Каримов. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Баркамол авлод орзуси. – Т.: «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни. 1998. – 81-б.

ҳисобланади.

Президентимиз И.А.Каримов мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида ушбу масалага эътибор қаратиб, “.....қайси мутахассисликлар бўйича қандай кадрлар кераклигини ҳар томонлама ҳисобга олиш ва шу асосда қабул режасига тегишли ўзгартиришлар киритиш ғоят муҳим масала эканлигини эслатиб ўтмоқчиман”, деб таъкидлаганлари ҳам бежиз эмас.¹

Битирув малакавий ишининг мақсади. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишда, касб-ҳунар коллежларида иқтисодий тарбияни юксалтиришда иқтисодий фанлар ўқитилишини такомиллаштиришга бағишланган илмий таклиф ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Битирув малакавий ишининг вазифалари. Белгиланган мақсадга мувофиқ тадқиқот олдида қуйидаги вазифалар қўйилди:

- касб-ҳунар коллежларида иқтисодий таълим ва тарбияни шакллантиришнинг назарий жиҳатларини аниқлаш;
- иқтисодий тарбияни шакллантиришда иқтисодий фанларни ўқитишнинг назарий методологик асосларини умумлаштириш;
- иқтисодий таълим ва қарашларнинг юзага келиши ва ривожланиши тадрижини тадқиқ этиш;
- касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанлардан дарс ўтишда турли методларни қўллаш зарурияти ва таркибини ёритиш;
- иқтисодий билимга эга кадрларни тайёрлаш ва дарс бериш мазмунини ўзгартириш – давр талаби эканлигини аниқлаш;
- касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанларни ўрганишнинг такомиллашуви

---

¹ Каримов И.А. “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш-устувор вазифамиздир” Вазирлар Маҳкамасидаги маърузаси. // Adolat газетаси 2015 йил. 17 январь №3.

ва иқтисодий тарбияга таъсирини тадқиқ этиш.

Битирув малакавий ишининг объекти. Касб-ҳунар коллежларидаги иқтисодий фанлар ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг предмети. Касб-ҳунар коллежларида талабаларнинг иқтисодий тафаккурини шакллантиришда иқтисодий фанлар ўқитилишида юзага келадиган муносабатлар ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг илмий янгилиги:

- касб-ҳунар коллежларида иқтисодий таълим ва тарбияни шакллантиришнинг назарий жиҳатларини аниқланган;
- иқтисодий тарбияни шакллантиришда иқтисодий фанларни ўқитишнинг назарий методологик асосларини умумлаштирилган;
- иқтисодий таълим ва қарашларнинг юзага келиши ва ривожланиши тадрижини тадқиқ этилган;
- касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанлардан дарс ўтишда турли методларни қўллаш зарурияти ва таркиби ёритилган;
- иқтисодий билимга эга кадрларни тайёрлаш ва дарс бериш мазмунини ўзгартириш – давр талаби эканлигини аниқланган;
- касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанларни ўрганишнинг такомиллашуви ва иқтисодий тарбияга таъсирини тадқиқ этилган.

Битирув малакавий ишининг тузилиши. Битирув малакавий иши таркибан кириш, икки боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган.

I -Боб. Иқтисодий тарбия мазмуни ва унинг ривожланиши иқтисодий фанлар ўқитилиши билан уйғунлиги

1.1. Касб-ҳунар коллежларида иқтисодий таълим ва тарбияни шакллантиришнинг назарий жиҳатлари

Тарбия мазмуни ва маданиятини англаш ҳамда тушуниш борасида ўқувчиларга қўйилган мақсад ва вазифаларда: билимлар тизими, ишонч кўникмаларини ҳосил этиш, шахснинг сифати ва хусусияти, одат ҳулқлари йиғиндиси англаб тушунилади. Ақлий, ахлоқий, иқтисодий, экологик, эстетик, ҳуқуқий, жисмоний, меҳнат тарбиялар йиғиндиси қўшилиб, умумпедагогик жараёнлари бош мақсадга эришиш имконияти - шахснинг гармоник ривожланиши, ҳар томонлама камол топиши ва яратиш борасида қўйилган мақсадга эришилади.

Маълумки, сўнгги йилларда, айниқса бозор иқтисодиёти шароитида Ўзбекистон Республикасида тарбия жараёнининг тез ва тубдан ўзгариши юз бермоқда. Жумладан, меҳнат тақсимоти натижасида, меҳнат турларининг кўпайиши. Ҳозирги кунда айрим маълумотларга кўра, меҳнатнинг беш мингдан зиёд турлари мавжуд.

Жамиятнинг парвози - бу гуманизация ва демократлашув жараёнининг юксалиши билан иқтисодий тарбиянинг сифат жиҳатдан янгиланишига ундамоқда. Масалан, шаҳар ва йўл бўйларида машина юваётганлар меҳнати, айниқса болаларнинг машина ювиб, пул топишлари, авваллари бўлмаган ва бошқалар. Бу жараён иқтисодий тарбияга бориб тақалади. Иқтисодий тарбия асосида қуйидагилар мавжуд:

1. Тарбия мақсадининг реал, яъни воқийлиги.

Бугунги кунда реал мақсад - бу инсонни ҳар томонлама камол топиши, унинг қобилияти ва ундаги талант - Оллоҳ берган илоҳий куч. Масалан, олайлик мен ашулачи-хонанда ёки мусиқачи бўлмоқчиман, аммо менда улардагидек талант йўқ, овоз ҳам шунга муносиб эмас.

Инсон олдига қўйган мақсадига етишиш ва унга эришиш учун нима қилиши керак? Бунинг учун у авваламбор иқтисодий фаолиятининг ақлий ва

ахлоқий томонларини ўрганиши, чиндан ҳам қизиқиши, интилиши зарур. Шундан келиб чиқиб, тарбия мазмуни ва моҳиятининг марказий тушунчаси - шахснинг «базавий маданияти» ҳисобланади. Бу маданиятга ҳаётнинг ўзи мажбур этиши билан, уни ўзи енгилга, бу эса ўз навбатида иқтисодий маданият ва меҳнат маданиятига чорлайди.

2. Иқтисодиётда ходимларнинг биргаликдаги фаолияти.

Маънавий маданиятнинг энг намунали ва ибратли томонларини излаб топиш, энг яхши ахлоқий томонларини, маданиятга ижодий ёндашув борасида уни ўзида мунтазам шакллантириш ва юксалтириш, ҳаётнинг иқтисодий қонунқоидалари ва нормаларини ўзида мужассамлаштирган ўқитувчилар иши мазмунли бўлади. Иқтисодиётда ходимларнинг биргаликдаги, ҳамкорликдаги фаолияти натижасида кўзланган мақсадга эришиши шубҳасиздир. Шунингдек, иқтисодиётда инсонларнинг биргаликдаги фаолияти туфайли тажрибалар ортади ва такомиллашади.

3. Ўзини-ўзи англаш.

Ҳар бир инсон аввало ўзини-ўзи англаши ва тушуниши керак. Инсон - ҳаётнинг турли-туман, мўъжизавий, чексиз ҳолатларига эътиқодли иқтисодчи, демократик нуқтаи назардан қатъий ишонган ҳолда қараши, шахс тарбиясини шакллантиришнинг юксалтиришини ифода қилади.

Тарбия мазмунининг муҳим элементи - бу инсоннинг ҳаётий маданиятини ўзи танлаб, белгилаб олишидир. Инсон ҳаётда, жамиятда ўз ўрнини топа билиши, ўзлигини англаш тушунчаси профессионал, ҳатто фуқароликдан ҳам кенгроқ бўлади. Инсоннинг гормоник ривожланишида ўзини-ўзи англаши билан бирга фуқаролик бурчини ҳис этган ҳолда профессионал ҳамда ахлоқий томондан ўзини тушуниши зарур.

Иқтисодий тарбия назариясида инсоннинг ўзини-ўзи англаши алоҳида ўрин тутади. Масалан, Туркиялик бир талабадан «...нима учун Сиз «Ўзбекистон ҳаво йўллари» авиа кассасидан билетни арзонга олмадингиз?», - деб сўрашганда, у шундай деди: «Кечирасизлар, А.Навоий проспектидаги Туркия авиа кассасидан қиммат бўлса ҳам билет оламан, сабаби, мен ўз пулимни

ватаним - Туркияга қолдираман», - деб жавоб берди. Мана Сизга ўзлигини англаш деб шуни айтсалар керак.¹

4. Тарбиянинг шахсий йўналиши

Бутун тарбия мактабининг марказида дастурий тадбирлар эмас, уларнинг шакл ва методларигина эмас, балки инсоннинг ўзи ва унинг олий мақсади туради.

Ҳаётда ёшларнинг нималарга қизиқиши, интилиши, келажакда ким бўлиши, қандай мутахассис бўлиб етишиши, тарбиячилар томонидан эътиборга олинса ва улар қўллаб-қувватланса, тарбиянинг шахсий йўналиши шунчалик самарали бўлади.

5. Ихтиёрийлик

Инсон ўзининг ихтиёрий эркин тарбия ғоялари ва намуналари моҳиятини англаб етмайди. Айниқса, ихтиёрий эркин иқтисодий тарбияга эришиб бўлмайди. Агар тарбиячи-ўқитувчи тарбияланувчини қизиқтира олса, ишонтира олса, эркинлик эрки, фуқаролик бурчи сезгиларига таянса, ижодий ёндашишга интилиши турган гап. Масалан, Чингиз Айтматовнинг ҳаётдаги касби ветеринар врач. Аслида уни машҳур ёзувчи сифатида жаҳон танийди. Яна бир бошқа мисол. А.П.Чеховнинг касби врач бўлса ҳам, уни буюк ёзувчи деб танийди ва бошқалар.

6. Жамоатчилик йўналиши

Қаерда ва қачон тарбия яхши йўлга қўйилган бўлса, инсоннинг ҳаётдаги энг муҳим ва бош бўлган учта йўналишини белгилайди: ҳаётда фуқаролик, ишчи-ходим ва оилажон бўлишини. Инсон ҳаётда ўзининг фуқаролик бурчини англаса ва унга амал қилса, ҳар қандай ишга масъулиятли ёндашса ва уни рўёбга чиқарса - бу унинг жамоатчилик йўналишини белгилайди. Инсон малакали, тажрибали ишчи - ходим бўлса ва у Ватанига содиқ хизмат қилса, бундай инсонни жамоатчилик ҳар доим эъзозлайди. Ҳаётда ҳар бир киши аввало оилажон инсон бўлиши, оилани мукамал тарбияловчи бўлиши, Ватанга

---

¹ И.Иномов Иқтисодий тарбия назарияси-Т.: ТДИУ, 2005, 8 б.

муносиб тарбияланган фарзандларни етиштириб бериши, унинг оилажоблигини ифодалайди.

7. Фуқаролик

Фуқаролик масъулияти ва мажбурияти - бу авваламбор биринчидан, Ватан, мамлакат олдидаги масъулиятни ҳис этиш ва уни амалда кўрсатиш; иккинчидан, жамият олдидаги муқаддас бурчи; учинчидан, ота-оналари олдидаги масъулиятни ҳис эта билиши ва ота-онага ҳар доим содиқ бўлиши, кадрлаши, ҳам қарз, ҳам фарздир. Фуқаро аввало ўз давлатининг Конституциясини ҳурмат қилиши ва унга амал этиши, Президент ва давлат ташкилотларига ҳурматда бўлиш. Шунингдек, Давлат рамзлари - герби, байроғи ва мадҳияси - гимнини эъзозлаб, унга ҳурмат ва эҳтиромда бўлишини ифода этади.

Умумий ижтимоий ва иқтисодий билимларни эгаллаш, меҳнатга ижодий муносабатда бўлиш ҳам инсоннинг бурчини ифодалайди. Топширилган ишга ва уни бажаришга интилиш ҳамда сифатли бажариш - бу инсоннинг тарбияланганлигидан далолат беради. Устоз-мураббийларга бўлган, уста-касбхунар эгаларига бўлган ҳурмат ва ўз касбини ардоқлаш, эъзозлаш - инсонни маънавий гўзаллаштиради.

Ишчанлик ва ишбилармонлик. Меҳнат натижалари учун масъулиятли бўлиш, меҳнат аҳлига ҳурматда бўлиш - бу давр тақозосидир. Меҳнатсевар, ишчан инсонлар одатда ўта масъулиятли, интизомли, меҳнатни қадрига етадиган, мулойим, кишилар билан муносабатларда маданиятли, очиқ чехрали бўлишлари билан бирга, улар ўзларини жамоат жойларида қандай тутишларини яхши биладилар. Одатда, ишчан ва ишбилармон кишилар камтар, ўз қадр-қимматларини, ҳурматини биладиган ҳамда атроф-муҳитга меҳрибон кўзлар билан қарайдилар.

Бу ўринда шуни таъкидлаш зарурки, кадрлар тайёрлаш бўйича Миллий дастуримиз инсон омилига катта урғу беради. Бундан мақсад ва вазифаларни стратегиясидан бошлаб, то янги дастурни аниқ ва равшан, ҳар томонлама таълим-тарбия жараёнига қаратилган.

Ушбудан келиб чиқиб касб-хунар коллежларида иқтисодий фанларни ўқитишда талабаларни меҳнатсеварлик, ишбилармонлик, тежамкорлик, ватанпаварлик ғоялари асосида озуклантириш асосий вазифа ҳисобланади.

Жамият ривожланган сари унинг талаблари ўзгариб, мураккаблашиб боради. Шунинг учун ҳам иқтисодий педагогика фани имкон борича янги талабларни аниқлаши, сўнгра уларга жавоб бера оладиган ёшларни тарбиялашга ҳаракат қилиши керак. Ёшлар тарбиялаш учун унга таъсир этувчи омилларни аниқлаб олишимиз керак.

Иқтисодий педагогика фани ҳозирги кунда қуйидаги фикрларни илгари сурмоқда: Шахснинг шаклланишида икки омил ўз ўрнига эга. 1. Ички омиллар (унга наслдан-наслга ўтадиган хусусиятлар, қобилият, темперамент кабилар киради). 2. Ташқи омиллар (унга жамиятнинг тузилиш структураси, таълим-тарбия жараёни, муҳит кабилар киради).

Ҳар иккала омилнинг ўзаро таъсирланиши натижасида талабанинг шаклланиши келиб чиқади. Ташқи омиллар ичида тарбия энг муҳим аҳамиятга эга бўлиб, шахсни тўғри шаклланиши учун йўналтирувчи жараён бўлиб ҳисобланади.

Тарбиянинг асосий мақсади ижтимоий фаол, ҳар томонлама уйғун шаклланган жамият талабига жавоб бера оладиган шахсни шакллантиришдир. Тарбия икки томонлама борадиган жараён, лекин раҳбарлик роли тарбиячига берилади. Тарбия жараёни тарбиявий муносабатлар тизимининг йиғиндисидан иборат бўлиб, иккала томоннинг муносабати жамият талаблари ва мақсадига бўйсунди. Ҳар қандай тарбиявий таъсирнинг мазмуни шахснинг ички дунёсини ўзгартиришга қаратилган бўлиб, у ўз навбатида хулқ-атвор ва фаолиятини ўзгартиради.

Тарбиявий муносабатларга талабларни ўзаро таъсирини ҳам киритиш керак. Тарбия мазмуни - бу объектив бойликни (ташқи) субъектив бойликка (ички) ўтишидир. Ана шу маънавий бойликнинг инсон онгида ўз аксини топиши ҳисобланади. Инсон ҳаётда тарбияланганлиги билан гўзалдир. Ҳаётда одам то умрининг охиригача тарбияга муҳтож бўлади. Тарбия кишини ҳақиқий

инсон камолот чўққисига етаклайди. Турмушда энг яхши тарбия - бу ўзи бошқаларга ўрнак бўлишидир. Одамнинг яхши ёки ёмонлиги унинг гап-сўзлари, афти-ангори, юриш-туриши, қийинишлари ва ҳаракатларидан ҳам билиниб туради. Шунини яхши билингки, Сиз ҳаётда қанча кўп одамлар орасида бўлсангиз, ҳаётни шунча яхши ўрганасиз. Ҳаётда янглишганингизда руҳингизни туширмай, қийинчиликлардан қутилиш йўллари изланг.

Ҳаётда тарбиячининг ўзи тарбияланган бўлиши айтиш муддао. Суқрот: «Тарбия қийин иш ва тарбия шарт-шароитларини яхшилаш ҳар қандай кишининг ҳам муқаддас бурчларидан биридир; зеро ўзини ва тевақал атрофдагиларни маълумотли қилишдан ҳам кўра муҳимроқ иш йўқ», - деган эди.¹

Касб-ҳунар коллежлари онгида иқтисодий тарбия жараёнини шакллантириш кўп омилли жараёндир, чунки бу жараёнга оламдаги ҳамма нарсалар, ҳодисалар, одамлар, табиат таъсир кўрсатади. Лекин ташқи таъсир кўрсатувчиларининг ичида энг катта таъсир этувчилари бу - ота-оналар ва педагоглардир. Тарбия жараёнининг энг асосий тамойиллари:

1. Сўз ва иш бирлиги ҳисобланади.
2. Тарбия жараёнининг узлуксизлиги.
3. Тарбия жараёнининг икки томонламалиги.
4. Тарбия жараёнида ёш ва индивидуал хусусиятларни ҳисобга олиш.

Тарбия жараёни маълум қонуниятлар асосида ва илмий асосда олиб борилсада, кўпинча бу жараённинг натижаси турлича бўлади, чунки бу жараёни қуйидаги омиллар қийинлаштиради:

1. Тарбияланувчига бўлган таъсирнинг турлилиги (мактаб, оила, кўча таъсирларини ва талабаларнинг орасидаги фарқи).
2. Шаклланиб бўлган қарашлар ва одатлар (нутўғри шаклланиб қолган дастурлар, тушунчалар).
3. Тарбияланувчининг ички муҳитини ўрганишдаги қийинчиликлар.

---

¹ И.Иномов Иқтисодий тарбия назарияси-Т.: ТДИУ, 2005, 11-б

4. Тарбиявий ишлар методикасини янгиланмаслиги (Эски методлардан фойдаланиш).

Инсоннинг фаоллигини энг асосий сабаби - бу эҳтиёждир. Ана шу эҳтиёж инсоннинг атроф-муҳитга ва одамларга нисбатан бўлган муносабатини келтириб чиқаради. Ана шу эҳтиёж тарбия жараёнида ҳам иштирок этади ва тарбияланувчига ривожлантирувчи куч сифатида таъсир қилади. Тарбия жараёнида ҳар бир талабанинг ички индивидуал эҳтиёжини ўрганиш айниқса муҳим. Ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида буйруқ бериб тарбиялаш эмас, балки дунёқарашни шакллантириш орқали хатти-ҳаракат ва фаолиятни ўзгартириш, инсоннинг ички дунёсини поклаш, бойитиш орқали олиб бориш лозим. Англаш - бу биринчи босқич бўлса, ана шу англаш программани фаолиятга айлантириш - бу иккинчи босқичдир. Учинчи босқичда эса ана шу хатти-ҳаракатни қайта такрорлаш орқали одатларни келтириб чиқаришдир.

Тарбия ва ўз-ўзини тарбиялаш шахс шаклланишида ажралмас таркибий қисмлардир. Йўналтирилган ва уюштирилган педагогик тарбия ўз-ўзини тарбиялаш билан бирга тўлдирилиб борилади. Ўз-ўзини тарбиялаш - бу онгли, мақсад сари йўналтирилган мустақил фаолиятдир. У атроф-муҳит таъсири натижасида вужудга келади. Психологларнинг ўрганишича, инсон фақат атроф-муҳитга эмас, ўз-ўзига ҳам таъсир қилиб, ўзгартира олиш кучига эга. Ўз-ўзини тарбиялаш жуда эрта бошланиб, дастлаб қуйидаги шаклларда намоён бўлади: 1. Мослашиш. 2. Тақлид қилиш. 3. Ориентир олиш. Нима яхши-ю, нима ёмон?

Аслида ўз-ўзини тарбиялаш шахс шаклланишининг энг юқори даражаси ҳисобланади. Ўз-ўзини тарбиялаш эҳтиёжи айниқса, ўсмирлик даврида кучаяди. Бу даврда таққослаш ҳолида иш юритилади. Ўз-ўзини тарбиялаш усулларига:

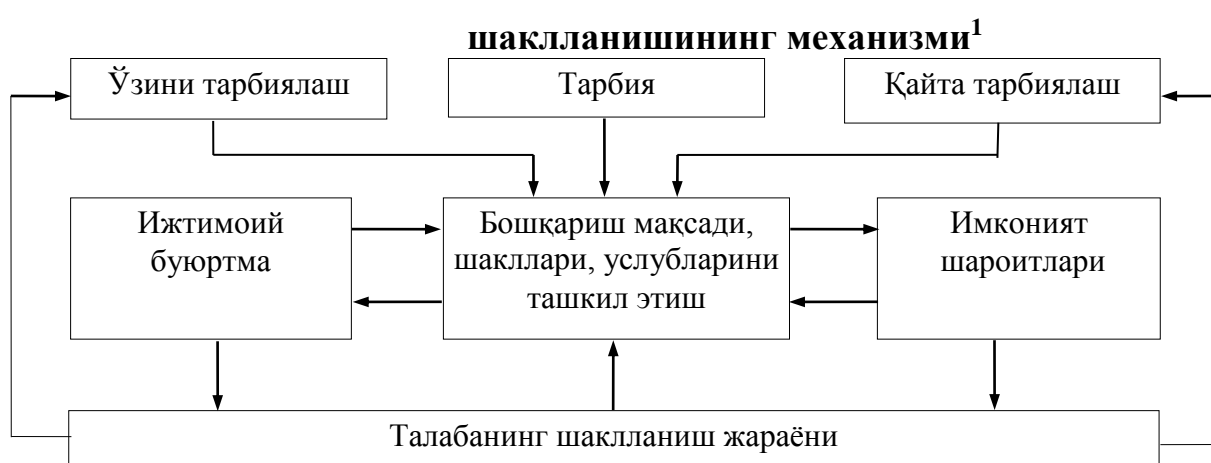
1. Масъулиятни ҳис этиш.
2. Ўзига ҳисобот бериш.
3. Ўз хатти-ҳаракатини таҳлил қилиш.
4. Ўзини назорат қила билиш.
5. Ўзига баҳо бериш ва бошқалар киради.

Шундай қилиб, иқтисодий тарбия жараёни ниҳоятда мураккаб ва қийиндир. Педагогика жараёнида тарбия энг муҳим жараён ҳисобланади.

Тарбия жараёнини белгилашда ягона қарашлар йўқ. Баъзи бирлар тарбияни шаклланиш деб ҳисобласалар, бошқалар эса тарбия деб атайдилар. Яна бошқа тадқиқотчилар шаклланиш - бу тарбиянинг ички томони деб талқин қиладилар. Тарбия - шахснинг мақсадга мувофиқ йўналтирилган шаклланиш жараёни ҳисобланади.

1.1.1-расм

Касб-хунар коллежлари талабаларида иқтисодий тарбия

Хуллас касб-хунар коллежларида ёхуд энди шаклланиб келаётган ўсмир ёшларда иқтисодий тафаккурнинг шаклланишида ўтилаётган иқтисодий фанларнинг аҳамияти келгусида катта бўлиб уни тўғри ва аниқ йўналтира олиш лозим бўлади.

1.2. Иқтисодий тарбияни шакллантиришда иқтисодий фанларни ўқитишнинг назарий методологик асослари

Тарбия методи - бу грекча сўз бўлиб, «методос» - йўл бўлиб, бу йўл тарбия мақсади ва вазифаларини амалга оширишдир. Бу ўринда иқтисодий тарбияга қўллаб шундай дейилади: Метод - бу онг, эрк, сезги тарбияланувчи хулқига таъсир этиш билан тарбия сифатларини мақсадга мувофиқ томонларини ишлаб чиқиш, иқтисодчи мутахассислигига оиддир.

¹ Муаллиф томонидан тузилган

Тарбия методлари кўпдир. Тарбиянинг айрим методлари умумий ҳисобланиб, бошқалари, айниқса янгилари ўқувчиларнинг иқтисодий тарбияси учун энг самарали бўлади. Бу самарали тарбия методларида тарбиячи кам меҳнат сарфлаб, олдига қўйилган мақсадларга тезроқ эришиш имкониятларини беради.

Тарбия методларини тўғри қўллаш - бу танлов ҳамда конструктив бўлиб, педагогик профессионализм чўққиларига эришади. Тарбия жараёнида аниқ шароитларни ҳисобга олиш, максимал тарзда тўғри йўллар топиш, янги авлодни иқтисодий тарбияси учун айниқса, муҳимдир. Ҳар бир тарбиячи ўзининг кучи ва имкониятларига қараб тарбия методларини доимо такомиллаштиришга интилади.

Такомиллаштириш методларини қисман тарбия усуллари деб аташади. Тарбия усули - бу умумий методни қисмини алоҳида ҳаракатини, таъсирини аниқ яхшилашга ундайди. Умумий қилиб айтганда, бу тарбия усули ҳам ўрганилмаган сўқмоқни эслатиб, тарбиячи ўзининг тарбия олаётганларга эзгуниятлар билан мақсадга эришиш учун йўл очади.

Тарбия усуллари ва методларини билиш, ҳаётда уни тўғри қўллаш - бу педагогик маҳоратнинг муҳим характеристикаларидан бири ҳисобланади. Тарбия воситалари нима? Тарбия воситаси - бу усул эмас, шунингдек, метод ҳам эмас, масалан, меҳнат - бу тарбия воситаси. Тарбия тушунчаси - бу ягона таъсир этувчи бўлиб, воситалар орқали эришилади. Тарбиячи мақсадининг аниқлиги муҳим аҳамият касб этади, ҳар бир ишда ўзакли ғоя бўлади, бу тарбиянинг бирон-бир йўналишига мос келади. (Ақлий, ахлоқий, иқтисодий, экологик, ҳуқуқий, жисмоний, меҳнат ва бошқалар).

Педагогиканинг вазифаси - тарбия жараёнидаги ижтимоий вазиятларни ҳисобга олиш ва уларни ўз фаолиятига бўйсундириш билан коллектив ҳамда унинг айрим аъзоларига тарбия даражаси бўйича ташҳез қўйиш, сўнгра тўла педагогик таҳлил қилиш, бу билан тарбияланаётганларни тайёргарлик даражасини англаб, уларга таъсир қилиш кўзда тутилган.

Ишлаб чиқариш - иқтисодий фаолиятини ташкил этишнинг умумий назарияси педагогларни тарбиявий ишларни ташкил қилишда қуйидаги олтита ҳолатни ҳисобга олиш технологиясига эътибор беришни тавсия қилади:

1. Олдида турган мақсадни аниқ белгилаш ва уни амалга оширишнинг ҳамма ҳаракатларини бошдан то охиригача кўра билиш (Нималарга эришиш мумкин?).

2. Ҳар бир масъулиятли шахслар учун вазифаларни аниқ белгилаш (қайси воситалар орқали унга эришиш мумкин?).

3. Қилинадиган ишлар учун зарур бўлган барча тайёргарликлар (нималар ёрдамида унга эришиш мумкин?).

4. Натижаларни ўлчаш учун бажариш нормаларини белгилаш (эришилган ютуқлар даражаси қандай?).

5. Мулкларни тақсимлаш манзили ва ҳисобга олиш вақти (мақсадга эришилганлигини нима билан рағбатлантириш?).

6. Восита тузиш ташкилотчилари тизими ижрочиларига инструкция бериш (қандай қилиб эришади?).

Ишларнинг ташкил қилишдаги иштирокчиси тарбияланаётган шахснинг муҳим сифати: мақсадга интилувчанлиги, масъулиятни ҳис қилиши, бошланган ишни якунига етказишни билиши, интизомга риоя қилиши, бажарувчанлиги. Умумий ишларни ташкил этишда қатнашиш - жамоани бирлаштиришнинг кудратли воситаси эканлиги. Кўпчилик учун ўзи танлаган иқтисодчи касби билан боғлиқ бўлган ўзининг сифатларини текшириш, шунингдек, ташкилотчилик имкониятларини билиш ва унга амал қилишни ривожлантириш.

Иқтисодий тарбия ўзининг мақсадларига кўра кўплаб, тарбия ишлари кўринишларига эга: тарбия иши - бу мураккаб ва қийин жараён бўлиб, унда тарбиянинг ижтимоий моҳиятида кучлироқ мақсад юзага келади. Буни биз шартли равишда иқтисодий деб атаймиз.

Тарбия ишининг бу йўналишдаги бош мақсади - ўқувчиларда жамиятга, давлат ва ҳукумат органларига, жамоага бўлган иқтисодий муносабатлар тизимини уларда шакллантиришдир.

Шахснинг ижтимоий сифатни моҳияти нимадан иборат? Иқтисодий тарбиянинг шахс сифатларини бошқа томонлари билан боғлиқлиги қандай? Улардан энг муҳими - бўлажак иқтисодчининг фуқаролик позицияси жамиятда, мамлакатда ва жаҳонда юз бераётган барча воқеликларга шахсан даҳлдордир.

Ҳозирги замонда фуқаролик бурчи бирламчи аҳамият касб этмоқда. Бўлажак иқтисодчининг бошқа муҳим сифатлари билан биргаликда қатъий интизомли бўлиши ҳам узвий боғлиқдир. Иқтисодчи учун бу сифатларнинг, айниқса муҳимлиги, худди ана шу интизом туфайли англаган зарурати аста-секин ва сезилмасдан ижтимоий-иқтисодий муносабатларни ўзлаштиришга ўтади.

Иқтисодий тарбия узвий равишда ижтимоий тарбия билан боғлиқдир. Ижтимоий тарбия негизида инсон англанилади. Инсоний муносабатлар, яъни кишилар кишилар билан муносабатларда бўладилар. Ижтимоий тарбия айниқса жамият тараққиётидаги инқирозларга яққол ва кескин тус олади. Бунда ижтимоий тарбия кишиларнинг ўзларини ўзлари ҳам ҳимоя қилишда муҳим рол ўйнайди.

Ижтимоий аутсайдерларга - қариялар, ногиронлар, ёлғизлар ва ёрдамга муҳтож бўлган аҳоли қатламларига ёрдамлашишни ижтимоий тарбиянинг мамлакатимизда бозор муносабатларига ўтишда бош йўналиш ҳисобланади.

Ижтимоий тарбия муаммоларини ижтимоий педагогика ўрганади. Унинг предмети - шахсни шаклланишига ижтимоий муҳит қонунияти асосида таъсир кўрсатади. Жумладан, оила, норасмий бирлашмалар, оммавий ахборот воситалари, диний оқимлар таъсири ҳам мавжуд. Ижтимоий педагогика «таваккалчи» гуруҳларга, айниқса улар мураккаб, оғир-қийин ва инқирозли шароитларда қолганларга эътиборли қарайдилар. Бундай кишилар, айниқса малакали педагоглар ёрдамига муҳтож бўладилар. Шу сабабли касб-ҳунар таълимида иқтисодий фанлар ўқитишни тизимли ташкил қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

1.3. Иқтисодий таълим ва қарашларнинг юзага келиши ва ривожланиши тадрижи

Иқтисодиёт илми миллатимиз халқимиз тарихий тараққиётида муҳим рол ўйнаб доимо устувор бўлиб келган. Иқтисодиёт илми - ҳикматшуносликда одобнома, панднома, ўғитнома, маслаҳатнома жанрлари табиий ва одат ҳуқуқлари ҳукмрон бўлган замонлардан бери бизларга маънавий-ахлоқий мерос бўлиб келган.

«Авесто» даги одоб ва ўғит-мадҳиялар, Зардушт таваллоси, Абу Наср ал Фаробийнинг «Фозил одамлар шахри», Абу Райҳон Берунийнинг «Ҳиндистон», «қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар», Абу Али ибн Синонинг «Рисолаи тадбири манзил», Маҳмуд қошғарийнинг «Девони луғотит турк», Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибатул ҳақойиқ», Юсуф Хос Ҳожибнинг «қутадғу билиг», Нажмиддин Кубронинг «Шогирдлар одоби», Маҳмуд аз-Замахшарийнинг «Ўғит ва насиҳатларнинг олтин шодалари», «Нозик иборалар», Насриддин Рабғўзийнинг «қиссаи Рабғўзий», Амир Темурнинг «Темур тузуклари», Мирзо Улуғбекнинг «Тўрт улус тарихи» асарлари, Мир Алишер Навоийнинг шеърляти, Заҳриддин Мирзо Бобурнинг ўғли Ҳумоюнга васиятномаси, Абдулғози Баҳодирхоннинг «Шажараи Турк», «Шажараи Туркнома», Муҳаммад Ризо Огаҳийнинг «Огоҳнома», Муҳаммад Мусо ал-Хоразмийнинг «Васиятлар китоби», Абдулла Авлонийнинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарлари комил инсон баркамоллигига қаратилган тарбиявий-ўғиту маслаҳатлардан, йўл-йўриқлардан иборат яхлит миллий-умуминсоний ҳикматшунослик манбаларидир.

Ўзбек халқи учун тарихан нодир ва ноёб ижодий-интеллектуал анъана бўлган комил инсон тарбияси ва унинг ахлоқий-маънавий, жисмоний-руҳий кайфият баркамоллигига, миллат, она-ватан ақлий-ҳиссий равнақи юксалишига бахшида бўлган бу ноёб миллий мерос ҳозирда ҳам янги замон, янги моҳиятларда миллатнинг жонфидо алломалари томонидан ижодий давом эттирилмоқда. Биз ҳам ушбу йўналишда буюк бобоқолон мутафаккирларимизнинг комил инсон, баркамол авлод тарбиясига қаратилган

ахлоқий-маърифий таълимотлар тизимида одобнома жанрида миллий камолотнинг ҳозирги ва келажак цивилизациясини таъминлашга ўз фикр ва мулоҳазаларимизни ифода этишга ҳаракат қилдик.

Доно халқимизнинг «Болани - бошдан», деган мақоли бор. Бунинг боиси шундаки, бола дунёга кўз очиб келганда нимани кўрган, ниманики эшитган бўлса, ўшалар унинг руҳиятига, аввало ўша нарса таъсир этади ва тасаввурини шакллантирувчи асос-пойдеворга айланади. Шунинг учун ҳам чақалоққа ҳаётда фақат ва фақат гўзал - яхши нарсаларни кўрсатиш ва ёқимли-ширин товушларни эшиттириш керак.

Инсоннинг болаликда, ёшликда кўрганлари унинг табиати, руҳиятини, одоб-кўникмаларини шакллантиради. Шунинг учун ҳар бир ота-она тарбия соҳасида ўзига хос руҳшунос бўлиши, ёш гўдакнинг руҳиятига кириб, унинг қизиқишларини кузатиб яшаши лозим.

Фан ютуқлари шундан далолат берадики, бола она қорнидаги ривожланиш давридаёқ, ташқи муҳит, иқтисодий тарбия таъсирларини ҳис эта бошлайди. Ҳаётда бўлаётган салбий ёки ижобий ҳодисалар онанинг кайфияти, унинг ўша воқеаларга муносабати, ҳис-туйғулари орқали гўдакка ҳам ўтади. Бошқача айтганда, бўлажак онага бўлган муносабат, туғилажак чақалоққа бўлган муносабат ифодаси эканини ҳар бир киши тўғри тасаввур этиши керак¹.

Цивилизациялашган мамлакатларда ёш келин-куёвлар қобилиятли, соғлом зурриёдга эга бўлиши учун, олдиндан тайёргарлик кўришади. Дастлаб шифокорлар келин ва куёв организмнинг саломатлигини текшириб кўрадилар. Бунда бўлажак келин-куёв танасидаги моддалар таркиби, гармонлар қандай эканлиги, уларнинг руҳий ва қон янгилини ҳолати қандайлигига эътибор қаратилади. Бўлажак келин бола қайси ойда ва қайси кунда она қорнида нишона бериши лозимлигини аниқлашади (Эътибор беринг-а, қадимда бизнинг ота-боболаримиз ҳам худди шундай йўл тутганлар. Масалан, Амир Темур

---

¹Ғуломов С. Ўғитнома. -Тошкент: 2003, 5-6 бетлар.

бобомизнинг қачон туғилиши олдиндан башорат қилингани бунинг яққол исботидир).

Таълим ва тарбия - узлуксиз жараён. Ҳадиси Шарифда «Бешиқдан қабргача илм изла», деган ҳикмат бежиз айтилмаган. Мирзо Улуғбек ўзи қурдирган мадрасалар пештоқига «Эркагу аёл илм олишга ҳақли», - деган сўзларни бежиз ёздиртириб қуймаган.

Энг қадимги VII асргача бўлган даврда ўқитувчи, устоз шогирд ўқитувчи-тарбиячи фаолияти, маҳорати, уларнинг жамиятдаги ўрни, ҳақида тухталиб ўтиш лозим.

Ибтидоий жамоа тузуми даврида жамият ёш жихатдан 3 гуруҳга булинар эди. 1. Болалар ва ўсмирлар. 2. Ҳаёт меҳнатининг тула қимматли ва тўла ҳуқуқли иштирокчилари. 3. Кексалар.

Янги туғилган болани жамоадаги кекса кишилар боқиб ўстирардилар. Бола тегишли биологик ёшга тўлиб, меҳнат қилишни ўрганиб, ҳаётий билим ва малакаларни эгаллаганидан сўнг тўда меҳнатчилар гуруҳига ўтади. Ибтидоий жамоада бола ўзининг ҳаёт фаолияти жараёнида катталарнинг ишларида қатнашиб улар билан кундалик муомилада бўлиб тарбияланар ва таълим олар эди. Ўғил болалар катта ёшдаги эркақлар билан, қизлар эса аёлларнинг ишларида қатнашардилар. Кейинчалик ўғил болалар учун алоҳида, қизлар учун алоҳида тарбия муассасалари - ёшлар уйлари пайдо бўлди. Бу ерда улур оксоқоллари раҳбарлигида яшаш меҳнат бўйича утказиладиган синовларга тайёрланар эдилар.

Ибтидоий жамиятда деҳқончилик, турли касб-хунарлар пайдо булди. Шу билан боғлиқ равишда тарбия ҳам мураккаблашиб, куп томонлама ва режали бўла борди. Кейинчалик болалар тарбияси тажрибали кишиларга топшириладиган бўлди. Улар болаларга меҳнат кўникма ва малакаларини ўргатиш билан бир қаторда пайдо бўлиб келаётган диний урф одатларни қоидалари, нақллари билан болаларни таништирар, ёзишга ўргатар эдилар. Шарқнинг барча гуманистлари Рудакий, Фирдавсий, Абу Наср Фаробий, Абу Райхон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Низомий, Хофиз, Шайх Саъдий, Умар

Хайём, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий кишиларни маънавий гўзаллигини, куйладилар, эзувчи гурухларни тартибга чакирдилар, одил подшолар туғрисида орзу қилдилар, инсонпарварлик ғояларини олға сурдилар.

Ана шундай-зиддиятли замонда яшаб уз максоди, ҳаётини олға сурган вазифаларни бажаришга киришган алломалар фан, маданият, тарих, илмий билимлар соҳасида муносиб ўрин эгаллай олдилар. Мутафаккирлар мустақил дунёқараш, сабр-матонат билан ўтмиш авлодлар билимларини чуқур ўрганиб, ўзлари ҳам меҳнат қилиб турли фанларда янги тушунча ва хулосалар чиқара олдилар. Инсоният тарихи, маданият фани ўзаро алоқадорлигида ўсиб ривожланиб, бойиб боришини исботладилар. Айниқса иқтисодиёт, педагогика, психология, этика фанларининг мустақиллигига кенг йул очдилар. Таълим - тарбия, мулоқат одоб - ахлоқ, гуманизм, эстетика, тушунчаларини анча бойитдилар.

Шарқ мутафаккирлари ва алломаларнинг ижодий меросларида ўқитувчи-тарбиячи маҳорати, устозлик-шогирдлик шартларига ҳам алоҳида ўрин берилган. Абу Наср Фаробий X аср шарқ фалсафий фикрларининг энг йирик намоёндаларидан бўлиб, ҳаёт инсон ҳақидаги таълимотни дастлаб яратувчилардан бири саналади. Ўрта асрнинг бир қанча илмий ютуқлари, умуман Яқин ва ўрта Шарқ мамлакатларида тараққийпарвар ижтимоий, фалсафий тафаккур тарққиёти унинг номи билан боғлиқ. Фаробий ўз замонаси илмини барча соҳасини мукаммал эгаллаган унинг асарларида одам шахсининг энг яхши ва олийжаноб хусусиятлари, кишилар ҳаётида адолат ўрнатилиши, яхшилик, ақлий камолатига эришувчи инсон ҳақида фалсафий фикрлар ифода этилган,

Абу Наср Фаробий устоз ўқитувчига шундай талаб қўяди: "Устоз шогирдларига катта зулм ҳам хаддан ташқари кўнгилчанглик ҳам қилмаслик лозим. " Чунки ортиқча зулум шогирдда устозга нисбатан нафрат ўйғотади-ю, устоз жуда ҳам юмшоқ бўлса шогирд уни менсимай қўяди ва у берадиган билимдан совуб ҳам қолади. У ўқитувчига болаларнинг феъл атворига қараб

тарбия жараёнида "каттик" ёки "юмшоқ" усуллардан фойдаланишни маслахат беради. Унинг фикрича:

1. Тарбияланувчилар ўқиш-ўрганишга мойиллик билдирсалар, уларга таълим тарбия жараёнида юмшоқ усул қўлланилади.
2. Тарбияланувчилар ўзбошимча итоатсиз бўлсалар, каттик усул (мажбурлов) қўлланилади.

Абу Али ибн Сино жаҳон маданиятига катта хисса қўшган машхур энциклопедист олим, табиатшунос, файласуф, астраном, математик, мусикашунос, ҳуқуқшунос, филолог, ёзувчи ва шоир. Европада Авиценна номи билан машхур бўлган Ибн Сино жаҳон фани тараккиёти тарихида муҳим роль уйнайди,

Ибн Синонинг гуманистик таълимида биринчи масала инсон камолатидир, инсонни оламдаги мавжудодлардан юкори қўйишдир. Абу Али Ибн Синонинг ижодий фаолияти жуда ҳилма-хил ва ранг барангдир. Унинг асарларида фалсафа, тарих, филология, этика, педагогика, психология, шеърят, табобат, терапия, хирургия, диагностика, гигиена ва табиатшунослик, иқтисодиёт фанларининг ҳар қайсисига доир мустақил фикрлар ва хулосалар бор. Ибн Сино буюк олим. У инсон ақлининг ҳар томонлама ривожланишига табиат сирлари ва ҳақиқатни билиш мумкинлигига қаттик ишонган. Исботлаб мисоллар келтирган. У ўзининг илм-фан соҳасидаги катта фазилатлари билан жаҳон маърифати ва маданиятининг намоёндаси сифатида танилди.

Ибн Синонинг таълим ва тарбия соҳаларидаги бой мерос ўз даврида жаҳолатиға қарши курашда жуда катта прогрессив аҳамиятга эга бўлди. Улуғ зотнинг талай асарларидаги ғояларини олимларимиз, педагогларимиз ҳамон ўрганмоқдалар, амалий ҳаётга тадбиқ этмоқдалар. Буюк аллома Ибн Сино болага билим бериш ўқитувчининг маъсулиятли бурчи эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрича болалар билан муомолада босиқ ва жиддий бўлиш, берилаётган билимнинг болалар қандай ўзлаштириб олаётганига эътибор бериш кабилар муҳимдир.

Абу Райхон Берунийнинг карашлари прогрессив мазмун касб этади. Мутафаккирнинг гуманистик карашларида ростгуйлик билан адолат химматга эга булган сифатлардир. Олим хулқларни яхши ва ёмон хулқлар деб 2 кутбга бўлиб кўрсатади. Унинг фикрича яхши хулқлар- ростгўйлик, адолат, мардлик, ботирлик, химмат ва шу кабилардир. Бу хақида у шундай дейди: хамманинг табиатида адолат бевосита севимли ва хамма унинг яхшилигига қизиқадиган бўлгани каби ростгўйлик хам шундай; лекин ростгўйликнинг ширинлигини татимаган ёки ширинлигини билса хам, тотишни истамайдиган киши уни севмайди:

Абу Райхон Беруний Ўрта Осиё халқининг машхур комусчи олими, ўзининг илмий мулохазалари билан барчани хайратда қолдирган, философия, тарих, филология, педагогика, табиатшунослик фанларининг актуал масалалари соҳасида уз давригача бўлган билимларни умумлаштирди, камчиликларни тузатди ва кейинги авлодлар хам фахрланадиган асарлар қолдира олди. Реал ҳаётда у фақат фан, маърифатга берилган одам булган бутун вақтини куч-қувватини илм фанга бағишлаган ижтимоий ва табиий фанларнинг энг муҳим соҳаларида баракали ишлади ва шундай асарлар яратдики, улар жаҳон фани ва маданиятини янада юкори поғонага кўтаришга хизмати катта бўлади.

Умар Хайём - ўзининг жаҳоншумул илмий асарлари билан эмас, нозир поэтик асарлари рубоилари билан оламга машхур булди. Шоир уз рубоиларида олам сирлари хақида фикр юритди, зуравонликни, жаҳолатни, риёкорликни фош этди, шахс эркинлигини кўйди. Умар Хайём инсонни улуғлайди, уни дунёдаги энг олий мавжудот сифатида қуйллайди. Умар Хайём дунёқарашида инсон ва унинг ҳаёти муаммолари, инсон ҳаёти билан боғлиқ бўлган ташвишлар, гуманизм масалалари марказий ўрин эгаллайди.

Соҳибкирон Амир Темур хам ўз ҳуқумронлиги даврида илм ахиллари, муаллимларга ҳурмат билан қарайди. Кишиларга мансаб беришда хам уларнинг илмларини ҳисобга олади. Жамиятнинг ривожиди уларнинг ўрни муҳим деб

билади. Куплаб коллеж мадрасалар очади уларга муаллим ва мударислар тайин этади, Ўзининг устозларини ҳам жуда кадрлайди.

Алишер Навоий узбек халқининг улкан шоири ва мутафаккири, улуғ олим ва давлат арбоби, жахон адабиётининг сиймоларидан бири, Шоир бутун хаёти ва фаолиятини инсоннинг бахт-саодати учун курашга, халқнинг санъат ва адабиёт тараккиётига бағишлади. Навоий ўзининг ҳамма асарларида инсоннинг ер юзидаги ҳақиқий инсон деган номни юкори даражага қўяди. инсон ҳуқуқи билан яшашни, инсон шахсининг озодлигини ёклайди.

Алишер Навоий ижодида ҳам муаллимлар иши уларга муносабат масалалрига кенг ўрин берилади. У ёшларга чуқур билим бериш учун муаллимлар мударислар ҳамда устоз мураббийларнинг ўзлари ҳам билимли ва тарбияли бўлиши зарурлигини ўқтиради. У нодон мутассиб жохил домлаларни танқид этади ва ўқитувчи маълумотли ўқитиш йўллари биладиган муаллим бўлиши зарур дейди. Масалан: "Махбуб ул кулуб асарида мактабдорлар ҳасида фикр юритад экан, уларни ўта қаттиққул, жохил ва таъмагирликларини коралайди- Дарҳақиқат жохил муаллимлар гуноҳсиз ёш болаларга жафо қилувчидир, У ёш болаларнинг азоблашга, калтаклашга ўрганган, ғазабли қоши чимирилган гуноҳсизлар билан аччиқланишга одатланган. Уларнинг кўпчилигида кўнгил қаттиққўллиги ва таъб хасталиги ошкор. Бунинг устига улар ақл камлигига ҳам грифтор. Улар кийиниш йўли билан болалар кунглини ўзларига ром қилмоқчи ва кичкинтойларнинг бекарор табиатини дўқ-пўписа билан тартибга солмоқчи бўладилар.

Ушбулардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, юртимизда иқтисодий таълим тарбиянинг ривожланиш узоқ даврларга бориб тақалади ва у пайтларда иқтисодий тарбия ўғитлари тежамкорлик, ишбилармонлик ва меҳнатсеварликка йўналтиришда намоён бўлган.

II Боб. Касб-хунар коллежларида иқтисодий фанлар ўқитилишини ташкил қилиш ва талабалар иқтисодий маданиятини юксалтириш таркиби

2.1. Касб-хунар коллежларида иқтисодий фанлардан дарс ўтишда турли методларни қўллаш зарурияти

Бугунги кунда иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги барча ислохатларнинг асосий мақсади юртимизда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилишдан иборатдир. Шу жиҳатдан ҳам маънавий жиҳатдан мукамал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, миллий истиқлол гоёсини узида мужассам этган янги авлодни вояга етказиш давлатимиз сиёсатининг устивор йуналишларидан бири ҳисобланади.

Республикаимиз ҳукумати халқ таълими соҳасида уртага қуяётган вазифаларни бажариш куп жиҳатдан уқитувчига боқлик. Таълим-тарбия жараёнида уқувчиларнинг хилма хил фаолиятини уюштириш, уларни билимли, одобли, эътиқодли, меҳнатсевар, баркамол инсон қилиб устириш уқитувчи зиммасига юклатилгаи.

Дарҳақиқат, ҳалқимизнинг келажаги, мустақил Ўзбекистонинг истиқболи куп жиҳатдан уқитувчига, унинг савиясига тайёргарлиги, фидоийлигига, ёш авлодни уқитиш ва тарбиялаш ишида булган муносабатига боғлиқ. Келажак авлод ҳақида қайгуриш, соғлом, баркамол насли тарбиялаб етиштиришга интилиш бизнинг миллий хусусиятимиздир. Шу боис мамлакатимизнинг истиқлол йулидаги биринчи қадамлариданоқ буюк маданиятимизни тиклаш ва янада юксалтириш, миллий таълим тизимини такомиллаштириш, унинг миллий заминини мустаҳкамлаш, замон талаблари билан уйғунлаштиришга катта бериб келинмоқда.

Ўқитувчилар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш ишларини амалга оширилиши педагогик маҳоратни такомиллаштиришда муҳим омил булиб хизмат қилмоқда.

Замонавий ўқитувчига биргина умумий маданиятнинг узи кифоя қилмайди. Шунингдек махсус билимлар ва малакалар асосида болаларини кузатиш, уларнинг усишидаги муҳим нарсаларни жамиятда вужудга келган асосий ижтимоий гоёлар билан таққослаш, таълим-тарбия жараёнини ривожлантириш йўллари ва усулларини аниқлаш, турли воситалар билан тарбиявий таъсир курсатиш, таҳлил қилиш, педагогик изланишлар ва ютуқларни илмий жихатдан бир тизимга солиш мақсадга мувофиқдир.

Албатта бунда ўқитувчи талабчан, яхши меҳрибон, сабрли, босиқ ва уз касбига нисбатан эътиқодли булиши лозим. Болани бутун калбли билан севадиган ўқитувчи купрок табассум қилади, камроқ ковоқ солади. Болаларга билим бериш билан биргаликда айна вақтда уларга уз характерини утказа олади, уларга одабийлик намунаси булиб куринади.

Ўқитувчининг касбга оид маҳоратини шакллантиришда педагогик-психологик назарияларнинг аҳамияти каттадир, чунки маънавийтимизнинг шаклланишида уз-узига эга булган улуг инсонлар фаолияти тутрисида, уларга қуйилаётган талаблар хақида замонавий педагогик технологиялар туғрисида назариялар педагогик маҳоратни шакллантиришнинг асосий манбаи булиб хизмат қилади.

Педагогик тажрибаларни такомиллаштиришда илмий педагогик маълумотлардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, хозирги замон фан ва техника тараккиёти ўқитувчининг ижодкор булишини фаннинг муҳим муаммолари юзасидан эркин фикр юрита олиши, фан ютуқларини ўқувчиларга етказа олиши ва ниҳоят ўқувчиларни ҳам ижобий фикрлаш, тадқиқотчилик ишларини ургата олишини талаб қилади. Шунинг учун ўқитувчи аввало тадқиқотчилик ишларини олиб бориши ва бу соҳадаги малакаларни эгаллаши зарур. Ўқитувчи илмий тадқиқот ишларини олиб бориши давомида, тажрибаларни туплайди, таҳлил қилади, улар асосида хулосалар чиқаради. У шу хулосалардан ўзининг амалий фаолиятида фойдаланиш жараёнида хозирги замон ўқитувчи учун зарур булган жуда муҳим билимларни эгаллайди.

Педагогик маҳоратни такомиллаштиришда шахсий педагогик изланишнинг аҳамияти каттадир, Ўқитувчи ишидаги муваффақиятни кунлик фаолиятида катталар ва болалар, айрим гуруҳ ва якка шахслар билан алоқага кириша олиш қобилиятини таъминлайди.

Алоқалар фаолиятда дуч келадиган турли ҳил воқеаларга педагогик коидалар нуқтаи назаридан эмас, балки шароитни ҳисобга олган ҳолда ижобий ҳал этиш талаб этилади.

Кенг илмий савияга эга булиш, интеллектуал кизиқиш, янгиликни ҳис қила билиш, педагогик маҳоратни оширишга интилиш уқитувчига ҳос хусусиятлардан ҳисобланади.

Таълим сифати давлат таълим стандартларига мувоффиқ булиши учун амалий ва назарий машғулотлар утказилади. Бу соҳада илмий тадқиқот ишлари амалга оширилади.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомиласи тарбия натижаларига катта таъсир курсатади. Болага муҳаббат ҳеч қачон жавобсиз қолмайди. Касб-ҳунар таълимни стандартлаштириш. Касб-ҳунар таълимнинг давлат таълим стандарти ўқувчилар билим савиясига қўйиладиган мажбурий минимал даражани белгилаб беради.

Давлат таълим стандарти таълим мазмуни шакллари вазибалари, усулларини, унинг сифатини баҳолаш тартибини белгилайди. Таълим. мазмунининг узаги ҳисобланган стандарт воситасида мамлакат ҳудудида фаолият курсатаётган турли муассасаларда давлат ва нодавлат таълимнинг барқарор даражасини таъминлаш шарти амалга оширилди. Давлат таълим стандарти уз моҳиятига кура ўқув дастурлари, дарсликлар, қўлланмалар, низомлар ва бошка меъёрий ҳужжатларни яратиш учун асос бўлиб ҳизмат қилади.

Касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандарти узининг тузилиши ва мазмунига кура давлат, ҳудуд, коллеж манфаатлари ва вазибаларини акс эттиради, ҳамда энг асосий ўқувчи шахси, унинг интилишлари, қобилият ва кизиқишлари устуворлигидан келиб чиқади.

Давлат таълим стандартини бажариш Ўзбекистон Республикаси ҳудудида кўрсатилаётган мулкчилик шартини ва иродавий буйсинишдан катъий назар барча таълим муассасалари учун мажбурийдир.

Ҳозирги пайтда, аввал таъкидлаб ўтганимиздек, тайёр билимни ўзлаштириш асосий мақсад бўлмай, энг асосийси, талабаларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш, мустақил танлаш ва қарор қабул қилиш кўникмасини ҳосил қилиш объектив заруриятга айланди. Бу мақсадни амалга ошириш эса кўп жиҳатдан дарс ўтиш методларини танлашга боғлиқ.

Ҳар қандай фанни ўрганишда турли методлар қўлланилади. Бунинг сабаби, биринчидан, дарс ўтишда турли услубларни қўллаш уни қизиқарли бўлишига, талабаларни диққатини ўтилаётган дарсни ўзлаштиришга қаратилади. Бир хил методда дарс ўтилавэриши талабаларни зериктиради. Психологлар тадқиқотларига кўра ҳар қандай моҳир ўқитувчи ҳам бир хил методни қўллаб дарс берар экан, айтайлик, маъруза ўқир экан, талабалар дастлаб 20 минут, сўнгра дарсни тугашидан олдин 20 минут маърузани диққат билан эшитар, колган пайтда хаёлга берилиб кетар экан.

Иккинчидан, талабаларнинг дарсни ўзлаштириш, билимни қабул қилиш қобилиятлари ҳар хил бўлиб, турли услубларни қўллашгина ўтилаётган мавзунини талабалар томонидан нисбатан тўлиқ ўзлаштиришга олиб келади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, билимни ўзлаштириш жараёнида мавзунини тезроқ англашга бир хил талабаларга бир услуб ёрдам берса, иккинчиларига бошқа услуб ёрдам беради.

Учинчидан, дарс ўтиш методлари талабаларни фикрлаш доирасини шакллантиришга ёрдам беради. Шунинг учун ҳам, барча педагоглар талабаларга билим беришнинг энг самарали йўли, дарс ўтишга турли методларни қўллаш зарур деган фикр тарафдори бўлиб, айнан қайси метод қайси категориядаги талабалар учун қўлланилиши маъқуллиги бўйича эса ягона қолип йўқ, Жаҳон педагогикаси тажрибаси шуни кўрсатадики, таҳлилий фикр юритадиган талабалардангина муваффақият билан ишловчи бизнесменлар, сиёсий лидерлар(сардорлар), фан арбоблари этишиб чиқади.

Таҳлилий фикрлаш мустақил фикрлашдир. Ҳар бир кишининг фикр юритиши индивидуал характерга эга бўлиб, бошқаларникидан ажралиб туради. Ахборот эса таҳлилий фикрлашнинг бошланғич нуқтасидир.

Ғарб олимлари томонидан чоп этилган услубий билим бериш услубига таъсир этувчи параметрларга:

- а) ҳар бир талабанин индивидуал хусусиятлари;
- б) ахборотни қайта тиклаш қобилияти;
- в) талабаларни бирбирига ўзаро таъсир кўрсатиши, ҳамкорлик қилиш хислатларини киритишади.

1. Ҳар бир кишининг – индивидуал, ўзига хос хусусиятлари инсон томонидан ахборот қабул қилишда ҳам ифодаланади. У бошқа омиллар билан бирга унинг шахсий хусусиятларига ҳам чамбарчас боғлиқ.

Психологлар одамларни *introvert* ва *ekstravert* гуруҳларга бўлишади:

introvert типдаги талабалар кўпроқ индивидуал қатнашиш устун дарс ўтиш услубларини ёқтиришади. Масалан, маъруза эшитиш, китоб ўқиш, адабиётларни конспект қилиш, назорат иши, реферат, доклад ёзиш кабилар.

ekstravert гуруҳидаги талабалар ўқитишнинг фаол турларини, бошқалар билан ҳамкорликда бажариладиган услубларни ёқтиришади. Масалан, кичик гуруҳларда ишлаш, моделлаштирилган ўйинлар ўтказишда қатнашиш кабилар.

2. Инсонда олган ахборотни қайта ишлаш қобилияти ҳам турлича. Талабалар билим олиш, олган ахборотларини ёдда сақлаш, тушуниш ва қўллашда ҳам бирбиридан фарқ қиладилар. Баъзи талабалар учун вербал (сўзда ифодаланган) ахборот, масалан, маъруза эшитиш ёки радио орқали тинглаш этарли. Бошқалари учун эса визуал (кўриш) ахбороти муҳим. Улар кўргазмали қуроллар: жадвал, схема, график, диаграмма кабилар орқали мавзунинг мазмунига тез тушунишади. Учинчи гуруҳ талабалар учун кинестетик (ўзи қатнашувчи) ахборот фойдали. Улар ўқитишнинг актив услублари, моделлаштирилган ўйинларда рол ўйнаш орқали ахборотни яхши ўзлаштирадилар.

3. Талабалар кўп нарсаларни бир бирларидан ўрганишади. Шунинг учун талабаларни бирбирларига таъсир кўрсатиш, ҳамкорлик қилишга асосланган дарс ўтиш методлари муҳим аҳамиятга эга. Масалан, баъзилар мустақил, биринчи бўлишга интилиши билан ажралиб туради. Улар алоҳида ўқишни маъқул кўради. Уларга дебат, мунозара олиб бориш, конкурсларга қатнашиш ёқади. Бошқалар ёлғизликдан кўра ҳамкорликда ўқишга мойил. Улар учун кооператсиялашган ўқитиш услубларини қўллаган маъқул. Баъзи талабалар аниқ фактлар, маълумотларни тезроқ қабул қилади. Бошқалари назарий математик моделларни ёктиради. Баъзи талабалар кўргазмали расмлар, диаграммалар орқали, бошқалари мунозара қилганда, учинчилари эса амалиётда ўзи бажаришда қатнашса яхшироқ, пухтароқ ўрганади. Умуман олганда, таълимтарбиянинг методлари қотиб қолган эмас. Вақт ўтиши билан улар ўзгаради. Талабаларни билим олиши ва олган ахборотини қайта ишлаши учун турлитуман методларни ўйлаб топиб, қўллаш мумкин. Айниқса, ҳозирги пайтда муваффақиятли фаолият юритиш учун жуда кўп соҳаларга билишнинг турли усулларини қўллаш ва билим беришда мослашувчанлик, рангбаранг педагогик методлар қўллаш талаб этилади.

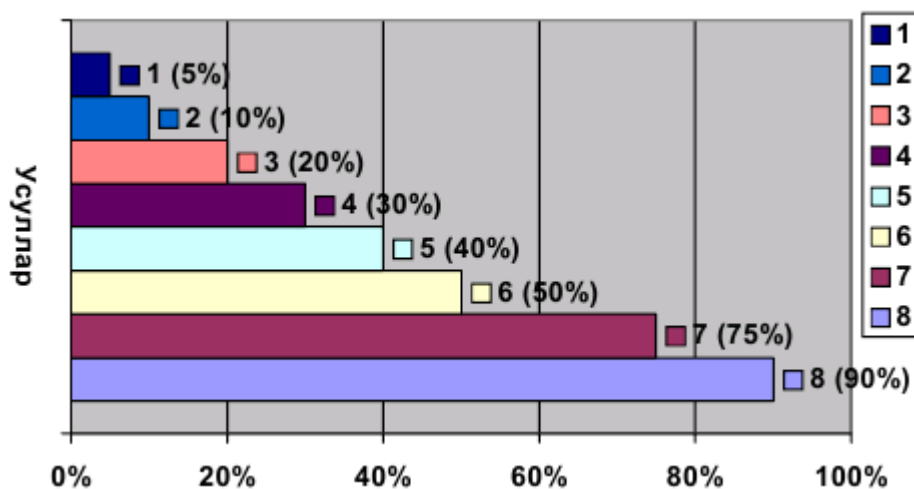
Ўқитувчиларни дарс жараёнида турли услубларни, ўқув топшириқларини қўллаб, талабаларда билим олишга иштиёқ уйғотишлари ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Талабаларнинг қобилиятини, уларни индивидуаллигини ҳисобга олган ҳолда турли методларни қўллаш, албатта, ўзлаштириш натижасини кўтаради.

Тажриба шуни кўрсатадики, ўқувчи талабаларни баркамол, чуқур билим эгаси, мустақил фикрлайдиган инсон бўлиб шаклланиши фақат индивидуал хусусиятларига боғлиқ эмас. Таъсир кўрсатадиган яна бир муҳим омил, таълим бериш жараёнини ташкил этишдир. Таълим бериш жараёнини ташкил этишда эса ўқитиш шакллари ва методлари асосий рол ўйнайди. Айниқса, таълим методларини танлаш катта аҳамиятга эга. Ўқув методларини танлашда эса унинг самарадорлигини эътиборга олиш зарур.

Педагог олимларнинг тадқиқотлари бўйича ўқитиш жараёнида берилган ахборотни эслаб қолиш қўлланилган методларга кўра қуйидагича кўринишда акс этар экан, уни қуйидаги пирамида кўринишида тавсифлаш мумкин.

2.1.1-расм

Ўқитиш пирамидаси

1. Маъруза, доклад. Эшитганимизнинг 5 фоизи;
2. Ўқиш. Ўқиганимизнинг 10 фоизи;
3. Видео, расм, кўргазмаларни кўриш. Кўрганимизнинг 20 фоизи;
4. Тажрибани намойиш қилиш. Кўрган ва эшитганимизнинг 30 фоизи;
5. Мунозара. Бирга муҳокама қилганимизнинг 40%;
6. Машқ. Ўқиган, ёзган, гапирганларимизнинг 50%;
7. Ишбилармон ўйини, лойиҳа усули. Мустақил ўқиганларимизнинг, таҳлил қилганларимизнинг, муҳокама, ҳимоя ва ёзганларимизнинг, намойиш қилганларимизнинг 75 фоизи;
8. Бошқаларни ўқитиш. Бошқаларни ўқитган нарсаларимизни 90 фоизи.

Бошқа янги ахборотни қабул қилар эканмиз, аввалги ахборот хотирадан кўтарилиб кетади.. Ахборотлар ниҳоятда хилмахил бўлиб, инсон ҳар куни ўз ҳаётида қабул қиладиган ахборотлар миқдори турлича бўлиб, хотирада сақланиб қолиш жиҳатидан бирбиридан фарқ қилади.

Психологларнинг фикрича, ахборотни хотирада узоқ сақланиб қолиши учун, у гўёки миянгизда филтрдан ўтиши, сараланиши, гўёки хотира

қурилмасига ўтказилиши керак экан. Ахборот сараланиб, охиरोқибат у ёки бу томони билан ажралиб турадиганларигина хотирага ўтар экан.

Узоқ муддат хотирада қоладиган ахборотларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Ниҳоятда қизиқарлилиги, жўшқинлиги ва бошқа шу каби хусусиятлари билан ажралиб турувчи ахборотлар;
- Тасаввур, ҳистуйғу ва шу каби бирбирини эслатадиган боғланишдаги ахборотлар;
- Инсон томонидан тушуниб, моҳиятига этилган ахборотлар;
- Фаоллик билан қабул қилинган ўрганилган, масалан, такрорланиб турадиган ахборотлар. Билимни ўзлаштириш билан бир қаторда уни ёдда сақлаш, ундан фойдаланиш, такрорлаб туриш муҳим аҳамиятга эга. Олинган билимдан фойдаланилмаса, такрорлаб турилмаса хотирадан кўтарилади.

Демак, талабалар энг аввало ўқув материални ўзлаштириши, ёдда қолиш учун олинадиган ахборотни иложи борича эшитиш ва кўриш орқалигина эмас, балки ўзи гапириши, ўз фаолиятида синаб кўриши орқали этказиши катта аҳамиятга эга экан.

Бунга дарс ўтишда турли туман методларни қўллаш орқали эришиш мумкин. Умуман олганда, ўқитувчиларнинг дарс жараёнида турли методларни, ўқув топшириқларини қўллаб, ўз талабаларида билим олишга иштиёқ уйғотишлари ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга.

Педагогларнинг муҳим вазифаси, мақсади айнан турли методлар орқали талабаларни билим, ахборот олишни турли шаклларига тезда мослашишга, ўз дунёқарашини кенгайтириш учун ҳаракат қилишга талабаларни қизиқтириш ва уни амалга оширишдир.

Айниқса, ҳозирги пайтда муваффақиятли фаолият юритиш учун жуда кўп соҳаларга, билишнинг турли методларини қўллаш ва билим беришда мослашувчанлик, рангбаранг педагогик усуллар қўллаш талаб этилади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ўзгаришлар, ислохотлар таълим стандартларини ўзгартиришга, янги фан, ўқув

курсларини киритишнигина эмас, балки дарс ўтиш методларини ҳам ўзгартиришни, талабаларни дарсга қизиқиб, фаол қатнашишларини таъминлайдиган методларни қўллаш эҳтиёжларини келтириб чиқарди. Шунинг учун жаҳон педагогикасида асосий эътибор талабаларда ана шу хислатларни ҳосил қилишга қаратилди. Таҷриба талабаларда айнан ана шу хислатлар, кўникмаларни ҳосил қилишда дарс беришнинг интерактив методларини қўллаш ижобий натижа беришини кўрсатди. Бу услублар дарс ўтишни диалог тарзда амалга оширишга, айниқса, талабаларни дарсга фаол қатнашишларини таъминлашга қаратилган.

Ҳар қандай фандан дарс ўтишда турли методларни, айниқса, интерактив методларни қўллаш зарурияти яна шунда ифодаланадики, биринчидан, бундай методларни қўллаш дарсни қизиқарли ўтиш ва талабаларни дарсга фаол қатнашишларини, иккинчидан, уларнинг диққатини ўтилаётган дарсни ўзлаштиришга қаратишларини таъминлайди.

Дарс ўтишда қўлланиладиган методларни шартли равишда: анъанавий дарс ўтиш услублари ҳамда талабалар фаоллигини оширувчи интерактив методларга ажратиш мумкин.

Анъанавий дарс ўтишда дарснинг асосий мақсади кўпроқ тушунтиришга қаратилган бўлиб, ўқитувчи билим берувчи, ўқувчи талаба билим олувчи ролини бажаради. Уларни ўрганилаётган мавзунини қай даражада ўзлаштирганларини назорат қилиш жараёнида билдирган фикрларига қараб аниқланади.

Педагоглар, педагоголимлар дарс жараёнида ўқувчи, талабалар ўртасида ҳамда улар билан ўқитувчи орасида юқори даражада ҳамкорлик ўрнатилса, уни интерактив ҳисоблашади.

Одатда бундай ҳамкорлик у ёки бу муаммони эчиш йўлларини фикрлашиб топишда, қабул қилинган қарорни қай даражада қўлласа бўлишини муҳокама қилишда ўрнатилади. Шунга алоҳида эътибор бериш керакки, муҳокама жараёни уни жавобларидан ҳам муҳимроқ. Таълим интерактив методларининг мақсади билим бериш эмас, балки ўқувчи, талабаларда

мустақил равишда ўқиш, изланиш, саволларга жавоб топиш, қарор қабул қилиш кўникмасини шакллантиришдир.

Дарс ўтишнинг талабалар фаоллигини оширувчи интерактив методлари айрим адабиётларда ноанъанавий дарс ўтиш методлари деб ҳам таърифланади. Бу методлардан авваллари ҳам фойдаланилган, лекин камроқ эътибор берилган. Ҳозирги пайтда бутун дунёда фаол интерактив методларни қўллашни дарс ўтишнинг самарали методи сифатида тан олинди, кенг қўлланилмоқда.

Интерактив методика ўзаро ҳамкорликнинг ниҳоятда кўп усул ва турларини қамраб олади. Лекин методик усул қандай бўлишидан қатъий назар, ўқувчи талабаларнинг тажрибалари асосий таълим манбаи ҳисобланади. Ҳамкорлик асосида амалга оширилаётган методларнинг асосий хусусияти шундаки, унда ўқувчи, талаба ўзи учун ниманидир кашф қилади.

Интерактив методлар «ўқишга ва ўқишга» ўргатади. У ўқувчи талабаларнинг ниҳоятда катта интеллектуал потенциалидан фойдаланиш имконини беради, уларни ўқув жараёнида фаол қатнашишларини таъминлайди. Ўқув жараёнида нафақат ҳамкорлик, балки мусобақа, беллашув элементларини ҳам қўллаш имконини беради.

Интерактив методлар талабаларни ўз фикрини ифодалаши учун кенг имконият яратиб берибгина қолмай, ўртоқларининг фикри, асослари, далилларини тинглаб, ўз фикридан қайтиши ёки фикрини тамомила ўзгартириши мумкин. Интерактив методлар бошқаларнинг фикрига ҳурмат билан қарашга, уни сабртоқат билан эшитишга ҳам ўргатади. Аудиторияда ҳамкорлик муҳитини яратишнинг реал имкониятини яратади.

Ўқитувчи яхши дарс беришнинг тайёр ретсептига эмас, балки интерактив методларга асосланган таълим технологиясига эга бўлиши керак. У ижодий ҳамкорликда ишлашга ва масъулиятли қарорлар қабул қилиш учун тайёр туришга ўргатади.

Таълимнинг интерактив методлари педагогларда:

- дарсда ўрганилаётган мавзуга қизиқиш уйғотишни таъминлайди;
- ўқув материални пухта ўзлаштириш имконини беради;

- ўқувчи, талабанинг таҳлилий фикрлашини ривожлантиради;
- барча ўқувчи, талабаларни ўқув жараёнига тортиш, фаоллигини ошириш учун шароит яратади;

- гуруҳда кўнгилдагидек ижобий психологик иқлим, муҳит яратади.

Дарс ўтиш методлари турлича бўлиб, улардан айримлари қуйидагилар:

Тўғридантўғри баён қилиш услуби. Бу модел (услуб)да янги тушунчалар, навбатманавбат, астасекинлик билан, мантиқий изчилликда бериб борилади. Бу услуб кўпроқ маъруза ўқиганда қўлланилади.

Гуруҳларда жуфтлик ёки кичик гуруҳларга бўлиниб ишлаш. Бу услубда жуфтлик ёки кичик гуруҳ билан биргаликда қўйилган у ёки бу масалани, маълум белгиланган вақт ичида ўзаро фикр алмашиш, мулоқот қилиш орқали эчиш кўзда тутилади.

Интервью – бир ёки бир неча кишилардан ахборот олиш учун аниқ мақсадга қаратилган сўров (саволжавоб) ўтказилади.

Дарсни аниқ йўналтирилган (мўлжалланган) саволлар асосида олиб бориш. Бу услубда мавзу бўйича аниқ йўналтирилган саволлар билан мавзу муҳокама қилинади. Ўқитувчи саволжавоб, суҳбатни бошқариб туради.

Моделлаштирувчи амалий ўйинлар ва машқлар. Бу услубда талабалар қатнашади. Моделлаштиришда абстракт услублардан фойдаланиб, реал воқеликка иложи бориша яқинлаштирилади. Бу услуб осон тушунадиган талабаларга қўл келади. Моделлаштирувчи ўйинда талабалар ўзлари белгиланган ролларни бажарадилар. Ўз хаттиҳаракатлари орқали зарур малака ва кўникмаларни эгаллашади.

Реферат – баҳолаш нуқтаи назаридан нейтрал позитсияда турган ҳолда мавзу бўйича оғзаки ахборот бўлиб, у аниқ объектив, структура, китоб ёки рисоланинг мазмунини қисқача баён қилиш ёки бирон мавзу, асар бўйича қисқача доклад тарзида тайёрланиши мумкин.

Доклад ёки қисқача доклад мавзу ёки муаммони тартибга солинган ҳолда таништириш ёки баҳолаш тарзида баён қилинади.

Масала ёки машқ эчиш. Ўтилганларни назарий жиҳатдан ёдга тушириб, берилган топшириқни бажариш. Назарий билимни мустаҳкамлаш ва амалий кўникмаларга эга бўлишга қаратилади.

Тадқиқот методи. Бу методда бирон муаммо ёки гипотеза қўйилиб, гуруҳ биргаликда тадқиқот ўтказди, мантикий хулоса чиқарилади, уни илгари сурилган гипотеза билан таққослайди.

«Ақлий штурм» методи муайян муаммо эчиш учун талабалар ўртасига қўйилади.

Унда ҳар бир гуруҳ ёки алоҳида талабалар томонидан фикр ва мулоҳазалар билдирилади. Улар солиштирилади ва хулоса чиқарилади.

Конкурс(танлов)лар ўтказиш. Маълум бир мавзу ёки муаммо бўйича талабалар олган билимларини аниқлаш ва баҳолаш учун қўлланилади.

Дарс ўтишда бошқа қатор методлар ҳам мавжуд бўлиб, уларни ўқитувчи мавзунинг мазмуни, гуруҳнинг тайёргарлигига қараб, қўллаши мумкин.

Дарс бериш жараёнида турли методларни қўллашни ҳозирги пайтда кенг тарғиб қилинаётганига қарамай ҳали кутилган натижага эришилгани йўқ. Бунинг қатор сабаблари қуйидагича:

- дарс жараёнини турли методлар асосида ташкил этиш, методларни қандай қўллаш бўйича методик қўлланмаларнинг йўқлиги;
- интерактив методларни қўллаш бўйича ўтказиладиган дарсларга тайёргарликнинг кўп вақт ва маблағ талаб қилиши;
- интерактив методларни кенг қўллаш учун барча олий ва ўрта махсус ўқув юртларида моддий базанинг этарли эмаслиги;
- интерактив методларни кенг қўллаб, дарс ўтиш ўқитувчидан чуқур билим ва маҳорат талаб қилиши;
- барча ўқитувчиларни бунга бирдай жалб қилишнинг қийинлиги ва ҳоказолар.

Бундан ташқари, ўқув жараёнини ташкил этишдаги қийинчиликлар ва камчиликлар ҳам турли методларни қўллаб, дарс ўтишга тўсқинлик қилади.

Ўқиш жараёнини ташкил этишдаги қийинчиликлар:

- а) бутун ўқув жараёнини ташкил қилишга тегишли;

б) ўқув материалининг маълум бир қисмига тегишли бўлиши мумкин.

Камчиликлар эса:

- 1) умумий характерга эга бўлган;
- 2) ўқув жараёнидаги индивидуал тўсиқлар;
- 3) гуруҳ туфайли келиб чиққан қийинчилик;
- 4) дарс жараёнини ташкил қилишдаги қийинчиликлар туфайли келиб чиққан тўсиқлар.

Дарсни ташкил қилиш билан боғлиқ қийинчиликлар шовқин, дарс пайтидаги танаффус, дарсни бошқалар томонидан бузилиши туфайли келиб чиқиши мумкин.

Дарс жараёнида қўлланиши керак бўлган техник воситалар, дарслик, зарур ўқув қуроллари этишмаслиги кабилар ҳам қийинчиликлар туғдиради.

Ўқитувчинининг ўз фанини пухта билмаслиги, фанга доир янгиликлардан хабардор эмаслиги, ўзини бирорбир айби бор ёки бирор нарса этишмаётгандай тутиши ҳам дарс ўтишда қийинчилик туғдиради.

Талабаларнинг дарсда ўзини тута билмаслиги, ўзаро рақобатлашуви, ҳам дарс ўтказишга тўсиқ бўлиши мумкин.

Дидактик характердаги камчиликлар:

- ўқитувчининг ҳукмронлик ролини ўйнаши;
- ўқитувчининг ўзини тута билмаслиги;
- ўқитувчида сабртоқатнинг этишмаслиги;
- хушмуомалалик, хушфезлликнинг этишмаслиги;
- ёрдам беришга тайёр туришдаги камчилиги;
- хайрихоҳ эмаслиги, талабаларни кўркўрона сўзсиз бўйсунтиришга мажбур қилиши кабилардан иборат.

Дарс ўтишда юз берадиган турли камчиликлар натижасида талабаларнинг ўқишдан кўнгли совийди. Бу индивидуал, руҳий ва интеллектуал қобилияти даражасига нисбатан ўзлаштириш даражасини тушиб кетишида ифодаланади.

Ўқув жараёнида тўсиқликлар юз берганми йўқлигини қуйидаги мезонлар бўйича аниқлаш мумкин:

- ўзлаштириш кўрсаткичининг пасайиши;
- дарсга қатнашиш даражасининг пасайиши;
- материални ўзлаштириш учун ажратилган вақтда улгурмаслик.

Демак, дарс жараёнини ташкил қилишда ўқитувчи иложи борича ана шу камчиликлар юз бермаслигининг олдини олишга ҳаракат қилиши керак.

Дарсда педагог интерактив методларни қўллаши учун шахсий тажриба талаб қилинади.

Интерактив метод ва уларни қўллаш ҳақида кўплаб ўқув, услубий адабиётларни ўқиш мумкин. Лекин уларни қўллаш малакасига эса бевосита ана шу жараёнда ўзи қатнашибгина эга бўлиши, кўникма ҳосил қилиши мумкин.

Тараққиёт туфайли ҳаётимизга компьютер, интернетнинг кириб келиши, ўқиш, ўрганишнинг муҳим методи сифатида масофадан ўқитишни шаклланишига, ривожланиб боришига олиб келди.

Ёшларнинг чуқур билим, малака, кўникмага эга бўлишга эҳтиёжларини қондириши мумкин бўлган юқори малакали профессорўқитувчилар билан таъминланган билим масканларининг марказда ва йирик шаҳарларда жойлашгани масофадан ўқитиш тадбирларининг вужудга келишига туртки берди.

Ҳаётда шундай категориядаги кишилар борки, улар ўз билимларини оширишга тинмай изланишга эҳтиёж сезадилар. Лекин уни амалга ошириш учун анъанавий таълим тизими хизматларидан фойдаланишга имкониятлари йўқ. Улар учун энг қулайи ўз хизмат вазифаларини бажарган ҳолда малакаларини оширишдир. Бундай эҳтиёжни масофадан ўқитиш ёрдамида қондириш мумкин.

Масофадан ўқитишни қулайлиги шундаки, ундан барча аҳоли қатламлари фойдаланиши мумкин. Масофадан (дистантсион) ўқитиш талабани мустақил билим олишга асосланган таълим жараёнини янгича ташкил этишдир. Таълим олиш жараёни, муҳити шу билан характерланадики, билим олаётганлар ўқитувчидан вақт ва масофа жиҳатидан ажралган ҳолда, узоқда, лекин

телекоммуникатсия воситалари ёрдамида диалог олиб бориш имкониятига эга бўладилар.

Масофадан ўқитиш ўқув материални хатлар, топшириқлар ёки аудиовизуал воситалар орқали мустақил ўрганишдир.

Масофадан ўқитиш ўзига хос қатор афзалликларга эга бўлиб, улар қуйидагилардир:

1. Сабоқ олаётганлар анъанавий ўқишга ўхшаб маъруза, семинар дарсларга мунтазам қатнашмайдилар. Улар ўрганаётган фанини, курсини ўзлаштириши учун, мутахассислик бўйича зарур билимларни олишга қанча вақт зарур бўлса, шунча ўқийди.

2. Ўқиш жараёнини ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда, касбий фаолият билан биргаликда олиб бориш мумкин.

3. Республикамизнинг энг чекка ҳудудларида яшаётганлар ҳам юртимиз ва чет эллик энг таниқли профессорўқитувчи олимлардан сабоқ олиш, жаҳоннинг машҳур кутубхоналари фондидаги ноёб асарлар билан танишиш имконига эга бўладилар. Ундан ташқари ўқитиш ҳар икки томон учун қулай вақтда, суръатда, келишилган ҳолда олиб борилиши мумкин.

4. Масофадан ўқитиш кенг ёйилган мамлакатлар тажрибаси, ҳисобкитоблари шуни кўрсатадики, анъанавий таълим тизимига қараганда бу 1050 фоиз арзонга тушади.

Харажатларни пасайтиришга ўқув хоналари, техник воситалардан самарали фойдаланиш, ўқув материалларини контсентратсияси ва унификатсияси орқали эришилади. Шубҳасиз, ана шу афзалликларни ҳисобга олган ҳолда республикамизда ҳам кейинги пайтларда масофадан ўқитишни йўлга қўйишга катта эътибор қаратилмоқда. Лекин масофадан ўқитишни республикамиз миқёсида жорий этиш биз хоҳлаганимиздек тезда амалга оширилиши қийин. Сабаби, қатор муаммолар мавжудки, уларни эчмай туриб, қўйилган мақсадга эришиб бўлмайди. Энг аввало, масофадан ўқитишни ташкил этиш учун мувофиқ равишда инфратузилмани яратишни талаб қилади. Зарур

миқдорда дастурлар билан компьютерларга эга бўлиб, уларни умумий тармоққа улашни ташкил этиш керак.

Масофадан ўқитиш янги информатсион технология, компьютер, аудио, видеотехника, телекоммуникатсия воситалари тизимини талаб қилади, уни шакллантириб, хизмат кўрсатишни йўлга қўйиш лозим.

Виртуал ахборотдан фойдаланмоқчи бўлганлар учун кутубхона фондлари компакт дисклар, мувофиқ равишда каталоглар билан таъминлаш, уларни умумий тармоққа бирлаштириш зарур. Ўқув адабиётларининг электрон вариантларини комплекс тарзда тайёрланишига аҳамият бериш зарур.

Фанлар, курслар бўйича таълим мазмуни давлат таълим стандартлари талабларига мос ўқув комплексларини яратиш лозим. Бу ҳолда дарсликлар, қўлланмалар ўрганилаётган фан бўйича масала, машқ, тестлар, глоссарий, ўзўзини текшириш учун саволжавоблар, кўргазмали қуроллар ҳозирланиши, ўқув методик тўпламларнинг электрон вариантлари яратилишига аҳамият бериш зарур.

Иқтисодий фанларни ўрганиш анча мураккаб бўлиб, ўрганувчидан кучли ирода ва сабртоқат, тинимсиз изланишни, ўз устида ишлашни талаб қилади. Маълумотлар, далиллар ўзгариши қандай натижага олиб келиши, улар асосида тўғри хулоса чиқаришни билиш иқтисодий фанларнинг асосий мақсадларидан бири ҳисобланади.

Иқтисодий йўналиш бўйича билим олаётган ёшлар учун, айниқса, иқтисодий фанларни, аввало, иқтисодиёт назариясини чуқур ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Иқтисодиёт назарияси, бошқа иқтисодий фанларни масофадан ўқитиш учун зарур электрон ўқув дарсликлари, қўлланма, услубий адабиётлар тайёрлаганда буни албатта ҳисобга олиш зарур. Лекин ҳали ана шу талабларга жавоб берадиган ўқув, услубий адабиётлар яратилганича йўқ. Уларни яратиш машаққатли меҳнатни, вақтни талаб қилади.

Бундан ташқари, масофадан ўқитиш ўқишни хоҳлаганлардан ўз устида тинимсиз ишлаш, ўз вақтини тўғри ташкил этиш, маълум даражада бошланғич билим ва кўникмага эга бўлишни талаб қилади. Бунга, албатта, катта

миқдордаги маблағ, вақт, меҳнат зарур. Қўйилган мақсадни қисқа муддатда амалга ошириш учун эса, талабаларга дастлабки билим берувчи, ўқув адабиётлари комплексини тайёрловчи профессор ўқитувчилардан бошлаб, масофадан ўқитишни ташкил қилишга масъул юқори бошқарув бўғинлари вакилларигача ўз ишларига масъулият билан ёндашишлари талаб қилинади. Бу эрда яна бир нарсани унутмаслик керакки, талаба билан ўқитувчи ўртасидаги жонли мулоқотни ўз ўрни бор, уни ҳеч нарса боса олмайди. Масофадан ўқитиш технологияси кўп миқдордаги талабаларга мўлжалланган. Агарда уларнинг сони кам бўлса, сарфхаражатларни ошиб кетишига олиб келади.

2.2. Иқтисодий билимга эга кадрларни тайёрлаш ва дарс бериш мазмунини ўзгартириш – давр талаби эканлиги

Фан техника тараққиётининг илғор натижаларини қўллаш, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, юқори самарали техникатехнологиялардан фойдаланиш меҳнат омилига янги талаблар қўймоқда.

Ҳозирги кунда унинг миқдор ва сифат жиҳатлари ўртасидаги нисбат кескин ўзгариб бормоқда. Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, халқаро меҳнат тақсимотида муносиб ўрин эгаллаш, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини таъминлаш муаммолари кўп жиҳатдан ишчининг билими, малакаси, вазиятга қараб иш тута олишига боғлиқ бўлиб қолмоқда.

1998 йили ЮНЕСКО ташкилотчилигида «XXI асрда олий таълим: ёндашувлар ва амалий тадбирлар» деган мавзуда ўтказилган жаҳон анжумани декларатсияси янги асрда олий таълимга бўлган талаб мисли кўрилмаган даражада ўсиб бориши, яъни ёш авлод янги билим, ғоя ва кўникмаларни эгаллаши, ижтимоий, маданий ва иқтисодий тараққиётда унинг ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини кенгроқ англашга интилишининг кучайишини таъкидлаган эди.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, XXI аср таълим олишнинг ўзига хос даври бўлиши кутилмоқда, чунки эндиликда таълим ахборотлар оқими

кучайган шароитда амалга оширилади. Бу жараёндан албатта касбий таълим ҳам четда қолмайди.

Мустақиллик, бозор иқтисодиётига ўтишимиз мамлакатимиздаги барча соҳалар каби таълим соҳасини ҳам ислоҳ қилиш заруратини келтириб чиқарди. «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да кўрсатилгандек, Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига эришиб, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос йўлини танлаши кадрлар тайёрлаш тузилмаси ва мазмунини қайта ташкил этишни зарур қилиб қўйди ва қатор чора–тадбирлар кўришни: «Таълим тўғрисида»ги қонунни жорий этиш, янги ўқув режалари, дастурлари, дарсликларини тайёрлаш, замонавий дидактик таъминотни ишлаб чиқиш, ўқув юртлирини аттестациядан ўтказишни ва аккредитациялашни, янги типдаги таълим муассасаларини ташкил этишни тақозо этди.¹

Дастурда таъкидланганидек, кадрлар тайёрлаш тизимининг демократик ўзгаришлар ва бозор ислохотлари талабларига мувофиқ эмаслиги, ўқув жараёнининг моддий техника ва ахборот базаси етарли эмаслиги, юқори малакали педагог кадрларнинг этишмаслиги, сифатли ўқувуслужий ва илмий адабиёт ҳамда дидактик материалларининг камлиги, таълим тизими, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида пухта ўзаро ҳамкорлик ва ўзаро фойдали интеграциянинг йўқлиги ва бошқалар кадрлар тайёрлашдаги муҳим камчиликлар эди. Мамлакатимизда таълим тизимида қатор камчиликлар мавжуд бўлиб, у ўз навбатида замон талабларига мос рақобатбардош кадрлар тайёрлашга тўсқинлик қила бошлади. Уларни Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг камчиликлар ва муаммолар қисмида кўрсатиб ўтилган.

Таълимни меҳнат бозори эҳтиёжларини, ишлаб чиқаришдаги таркибий ўзгаришларни, жаҳондаги илғор тажрибани ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш зарурати вужудга келди. Бундан ташқари илмий муассасалар, ишлаб чиқариш ва ижтимоий институтларни кадрлар тайёрлаш жараёнига етарли даражада қўшилмаганлари ҳам мамлакатимизда кадрлар тайёрлашни замон талабига жавоб бермаслигига олиб келди.

---

¹ Олий таълим Меъёрий ҳужжатлар тўплами. «Шарқ». Тошкент.2001, 20-бет.

Кўнгилдагидек билимдон мутахассис кадрларни тайёрлаш инсон салоҳиятини юзага чиқариш уларни ҳар жиҳатдан билимдонлик билан ўқитиш жараёнини ташкил этишга боғлиқ.

Шундай қилиб:

1. Маълум сабабларга кўра, жаҳон ҳамжамияти тараққиётида ортда қолган жамиятимиз, тараққий этган мамлакатлар каторидан ўрин олиш учун, аҳоли таълимини жадаллаштириш ва самарадорлигини ошириш учун энг илғор педагогик тадбирлардан фойдаланиш зарурлиги.

2. Анъанавий ўқитиш тизими ёзма ва оғзаки сўзларга таяниб иш кўриши туфайли “ахборотли ўқитиш” сифатида тавсифланиб, ўқитувчи фаолияти биргина ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида эмас, балки нуфузли билимлар манбаига айланиб қолганлиги.

3. Фан техника тараққиётининг ўта ривожланганлик натижасида ахборотларнинг кескин кўпайиб бораётганлиги ва уларни ёшларга билдириш учун вақтнинг чегараланганлиги.

4. Кишилиқ жамияти ўз тараққиётининг шу кундаги босқичида назарий ва эмпирик билимларга асосланган тафаккурдан тобора фойдали натижага эга бўлган, аниқ яқунга асосланган техник тафаккурга ўтиб бораётганлиги.

5. Ёшларни ҳаётга мукамал тайёрлаш талаби уларга энг илғор билим бериш усули ҳисобланган объектив борлиққа тизимли ёндашув тамойилидан фойдаланишни талаб қилиши.

6. Талабаларни индивидуал хусусиятлари, ахборотни қайта тиклаш қобилияти ва бошқа хислатларини рангбаранглиги замон талабига мувофиқ кадрлар тайёрлаш учун замонавий таълим усулларини қўллашни талаб қилади.

Ҳозирги даврда фан техника тараққиётининг ўта ривожланиши ахборот оқимини кескин кўпайишига олиб келди. Лекин ахборотни қабул қилиш, ўзлаштириш, таҳлил қилиш, баҳолаш, улар асосида хулоса чиқариш учун вақт ниҳоятда чекланган. Ахборот олинадиган манбалар турли туман ва хилмахил. Тараққиёт туфайли улар янада такомиллашиб, янги янги турлари вужудга келмоқда.

Инсон туғилганидан бошлаб, то умрининг охиригача ахборот қабул қилади ва олинган ахборотга ўз муносабатини билдиради. Инсон томонидан қабул қилинадиган ахборотлар тайёр ёки янги шакллантириладиган билимлардан иборат бўлади.

Биринчи ҳолатда тайёр билимлар ўзлаштирилади. Иккинчи ҳолатда янги билимга эга бўлиш учун интилиш туфайли уларни такомиллаштириш ва бойитиб бориш жараёни амалга оширилади. Ҳаёт учун кураш, инсоннинг ўз ўзини сақлаш, ҳимоя қилиш инстинкти янги билимлар учун интилишни ҳаётий заруриятга айлантиради. Ёшларнинг мавжуд билимларни ўзлаштириш, янги билимлар учун интилиши, асосан, таълим жараёнида шакллантирилади.

Таълим жараёнида таълим берувчи билан таълим олувчи ўртасидаги қўйилган мақсад асосида белгиланган билим, кўникма ва тарбияни таркиб топтиришга йўналтирилган ўзаро мулоқот (таъсир кўрсатиш) жараёнидир.

Таълим мақсади таълим натижаси сифатида ўқувчи эришиши лозим бўлган билим, кўникма, малака, одоб бўлиб, айнан шулар унинг шахсий фазилатларини шакллантиради. Ахборотларни ўзлаштириш жараёнида қуйидаги билим босқичлари иштирок этади.

- Сезги (кўриш, эшитиш, ҳид билиш, таъм билиш, ҳис қилиш, улар инсоннинг кўзи, қулоғи, бурни, тили, териси орқали юз бериб, билишнинг бошланғич воситачилари ҳисобланади). Сезиш ҳали маълумотларни ўзлаштириш деган сўз эмас, бунда сезгилар орқали маълумотлар бир неча хусусиятларига кўра яхлит ҳолатга олиб келинади. Бу – маълумотларни идрок қилиш, дейилади.

- Идрок (маълумотларни ранглар, белгилар, ҳаракат, кўриш, эшитиш, сезиш, ҳис қилиш орқали яхлит тасаввурга олиб келиш).

- Хотира. У механик, образли, қисқа ва узоқ муддатли, ихтиёрий, ихтиёрсиз, тезкор бўлиши мумкин.

- Тафаккур. Инсонни инсон сифатида барча мавжудотлардан алоҳида ажралиб туриши, уни табиатнинг гултожи сифатида эътироф қилиниши ҳам тафаккур билан боғлиқ. У таҳлил қилиш, синтез қилиш, таққослаш,

мавхумлаштириш, умумлаштириш, классификатсиялаш (туркумларга ажратиш), қарор қабул қилиш кабиларни ўз ичига олади.

- Хаёл, ижодкорлик. Янги тимсоллар, янгиликлар яратиш, ихтиролар қилиш кабилардан иборат.

Одамлар таълим олиш, янги билимларни ўрганиш жараёнида билишнинг турли воситалари, шакллари, босқичларига мурожаат қилишлари табиий. Бу жараён инсоннинг ёш хусусиятларига кўра ўзгариб такомиллашиб боради. Маълумки, академик лицей ва касб ҳунар коллежларида ўқиётган ўқувчиларнинг ёши 15-18 ёш атрофида. Улар кўпроқ ўзларидан катта ёшдагиларнинг, хусусан ўқитувчининг маслаҳатига, ёрдамига муҳтож.

Олий мактаб талабалари эса балоғатга этган, этук, мустақил ҳаётга қадам ташлаган ёшлар. Уларнинг дунёқараши академик лицей ва касб ҳунар коллежлари талабалари дунёқарашидан анча фарқ қилади. Улар кўпроқ мустақил фаолият юритишга интилишади. Шунинг учун ҳам академик лицей, касбҳунар коллежларида ҳам, олий мактабда ҳам дарс

жараёнини ташкил қилишда ўқувчи, талабаларнинг ёшини ҳисобга олиш зарур. Ёшларга хос қатор хислатлар дарс жараёнини ташкил этиш, дарс ўтиш методларини танлашда муҳим рол ўйнайди. Чунки дарс улар учун зерикарли машғулотга айланмаслиги керак. Асосийси, дарс жараёнида қўлланадиган услублар ўқувчи талабаларни таҳлилий фикр юритишга, ўз фикрини мустақил баён қилишга ўргатиши лозим.

Академик лицей ва коллежларда иқтисодий фанлардан дарс ўтишнинг ўрта мактаб ва олий мактабдагидан муҳим фарқи дарс жараёнини ташкил этишдир.

Академик лицей ва коллежларда дарс 80 минут бўлиб, мавзунинг ўқувкалендар режасида ажратилган соатига кўра «назарий ва амалий машғулот»га бўлинади. Муфовиқ равишда дарсни ташкил этиш шакли ҳам фарқ қилади.

Академик лицей ва коллежларда ўтиладиган фанлар уч гуруҳга бўлинади:

1. Умум таълим фанлари.

а) чуқурлаштирилиб ва қўшимча гуруҳлаштирилиб ўтиладиган фанлар.

2. Умум касбий таълим фанлари.

3. Махсус фанлар.

Иқтисодий фанлар мазкур академик лицей ёки касбхунар коллежида қайси блокка киритилишига кўра дарс соатлари белгиланади.

Ўқитувчи дарс ўтиш ва дарс ўтишда қўлланиладиган методларни танлашда фанни қайси блокка киритилганлигини ҳам ҳисобга олиши керак.

Академик лицей ва Касб ҳунар коллежларида таълим кўпроқ мавжуд билимларни ўзлаштиришга қаратилса, олий таълимда эса кўпроқ ижодий изланувчанликка қаратилади.

Психологларнинг фикрича, билимларни ўзлаштириш, буянги қабул этиладиган ахборотни ўқувчи талаба онгидаги аввалги мавжуд бўлган ахборотлар тизимига киритишдир. Уларда билим қанчалик кенг бўлса, янги ахборотни қабул қилиши шунчалик осон кечади. Ўқитувчи яна шунга эътибор бериши керакки, у янги фанни ўрганишни ёки янги мавзунини ўтишни бошлар экан, албатта уларга тааллуқли, ахборотни қайта тиклаши ҳамда янги фанни, мавзунини ўзлаштириш учун асос ҳосил қилиши зарур. Айниқса, шу ёшдаги ўқувчи, талабаларни қизиқтирадиган савол, муаммоли вазият яратилиши уларни фанни, мавзунини ўрганишга фаоллигини кучайтиради.

Шунинг учун академик лицей, Касб ҳунар коллежларида ўқитувчи дарс ўтиш методларини фанни ўрганиш, унинг асосий тушунчаларини ёдда сақлаш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда танлаши зарур. Асосий тушунчаларни англаб, пухта ўзлаштиришлари баробарида тафаккурни ўстиришга, ривожлантиришга қаратилган ўқув методларини қўллашга аҳамият бериш керак.

Умуман ўқувчи талаба ўйлашга ўрганмаса, олган билимларидан фойдалана олмайди. Айниқса, бозор иқтисодиётида инсоннинг ўйлаши, таҳлил қилиши, таққослаб, қарор чиқариши муҳим аҳамиятга эга бўлади. Чунки ҳар қандай соҳада муваффақиятли иш юритиш учун тафаккур ривожланган бўлиши зарур.

Ўқитиш услубининг пировард мақсади чуқур билим беришгина бўлмай, ёшларда мустақил билим олишга интилишни уйғотиш, уларни тарбиялаш ҳамдир. Ахборот турлитуман шаклларда қабул қилинади. Кимнинг ахборотни турли тарзда қабул қилиш қўлидан келмаса, бу унинг учун катта йўқотиш бўлади.

Агар ўқитувчи ўқувчи, талаба ёқтирмайдиган услубда дарс олиб борса, унинг ўқишдан кўнгли совиб, фан билан шуғуллангиси келмай қолиши мумкин. Шунинг учун турлитуман усуллар билан дарс ўтиш, ҳар бир ўқувчи, талабанинг дарсга фаол қатнашишига омил бўлади. Уларда мустақил фикрлаш ва қарор қабул қилиш кўникмасини ҳосил қилади.

Таълим методларини ўқитиш методлари ва ўрганиш методларига ажратиш мумкин: Ўқитиш методларига билим бериш усуллари сифатида қаралади. Бунда ўқитувчи талабаларнинг билиш фаолиятига таъсир кўрсатади, унинг дунёқарашини шаклланишига ёрдам беради. Ўрганиш методлари билим, малака, кўникмаларни ижодий эгаллашга йўналтиради.

Академик лицей, касб ҳунар коллежлари олий мактаблардан ўрганиладиган билим ҳажми билан фарқ қилади. Демак, дарс жараёнини ташкил этиш, фанни ўрганиш бўйича уй вазифалари ва топшириқлар ҳажми ҳам фарқланади.

Коллеж, мактаб таълими методларини шакллантиришда, ўқитишни ташкил этишда таянч муассаса ҳисобланади. Академик лицей ва Касб ҳунар коллежларида дарс ўтганда ўқитувчилар дарс ўтиш методларини ўқувчиларнинг ёшига мосларини танлаши, мураккабларининг эса соддалаштирилган вариантларини ишлаб чиқишлари ва қўллашлари зарур бўлади.

Шундай қилиб, академик лицей, касб ҳунар коллежлари ва олий ўқув юрти ўқитувчилари дарс ўтишда, албатта, ўқув юртининг, ундаги таълим оловчиларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишлари, шу билан бирга, уларни дарсга фаол қатнашишларини таъминловчи, тафаккурни ўстиришга, ривожлантиришга қаратилган ўқув методларини қўллашга эътибор беришлари

лозим. Ўқитувчиларнинг малакаларини оширишга, уларни дарс бериш жараёнида турли методларни қўллашлари учун тажриба алмашишга катта эътибор берилишига қарамай, ҳали ҳам барча таълим масканларида ўқув жараёнини ташкил қилиш ва дарс ўтишда турлитуман интерактив методларни қўллаш кўнгилдагидек эмас. Бунинг қатор сабабларини кўрсатиш мумкин:

Биринчидан, барча ўқув юртларида моддий таъминот бир хил эмас.

Иккинчидан, барча ўқитувчилар интерактив услубларни қўллаш бўйича тажриба тўпламаган.

Учинчидан, бунга ҳар бир ўқитувчи учун белгиланган дарс соатининг ҳафтасига қанча бўлиши ҳам таъсир кўрсатади.

Ўқитувчиларни ҳар бир дарсга мавзу бўйича тайёрланиш, янги методларни қўллаб, дарс ўтиш жисмонан толиқтиради. Шунинг учун осонроқ йўл кидиришлари табиий. Улар учун камроқ куч, ташвиш талаб қиладиган методларга мурожаат қилиш қулайроқ.

Тўртинчидан, турли услубларни қўллаб дарс ўтиш учун зарур қўлланмалар йўқ. Шунинг учун иқтисодчи педагоглар талабаларда иқтисодий тарбияни шакллантиришда иқтисодий фанларни ўқитишда ушбу жиҳатларни ҳисобга олиб дарсни тизимлаштириш зарур.

2.3. Касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанларни амалий ўрганишнинг иқтисодий тарбияга таъсири

Иқтисодий фанларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, уларни ўрганишда марказий ўринни масала, машқ ечиш эгаллайди. Сабаби: 1) масала, машқ ечишни мукамал билиш, олган билимни амалиётда қўллаш имконини беради.

2) масала, машқ эчиш орқали талабаларнинг билим олишдаги фаоллиги ортади.

3) масала машқ фикрлашни ўргатади.

Шунинг учун ҳам масалага фақат топшириқни ҳисобкитоб асосида бажариш, жавобини аниқлаш эмас, балки фикр юритиш объекти сифатида қаратилиши бежиз эмас.

Масала ёрдамида фанни ўрганганда аниқ рақамлар, далиллар, ҳужжатлар асосида таҳлил қилиш имконияти кенг. Ундан ташқари моделлаштирувчи ўйин, кичик гуруҳларга бўлиш, конкурс ўтказиш ва бошқа методлар асосида дарс ўтишда ҳам масаламашқлардан кенг фойдаланиш имконияти катта.

Иқтисодий фанлардаги машқлар талабаларни мушоҳада қилиш, ҳулоса чиқаришга ўргатиш билан бирга кам вақт сарфланиши, айрим масалаларда иккиланиб турган талабаларни тўғри жавоб топишга ўргатади.

Масала, машқ эчиш жараёнида талабаларнинг қабул қилинган қонунлар, меъёрий ҳужжатлар ва йўриқномаларни қай даражада билишларини ҳам аниқлаш мумкин. Улардан мунозара, дебатлар методини қўллашда ҳам кенг фойдаланса бўлади.

Масала машқлар талабалар билимини синашда ҳам энг қулай метод.

Масала машқлардан фанни ўрганиш учун тарқатма материал тайёрлашда кенг фойдаланиш мумкин. Улардан дарсда фойдаланиш турли интерактив методларни қўллаб дарс ўтишни ташкил этишда фойдаланиш имконияти ниҳоятда катта.

Масала, машқлардан фойдаланиб дарсни танлов ўтказиш шаклида ташкил этиш мумкин. Бунда тенг кучли масаламашқлар тайёрланиб, кичик гуруҳларга жуфтлик ёки индивидуал тарзда эчишга қараб дарсда қўйилган мақсад амалга оширилади.

Масала, машқларнинг мураккаблиги жиҳатидан табақалаштирган ҳолда тузилиб, талабаларнинг салоҳиятига кўра берилади. Натижада мураккаб масалани эчолмай ҳафсаласи совийдиган талабаларни ҳам дарсга, ўрганилаётган мавзуга диққатини қаратиш мумкин.

Хуллас, масала, машқлар, бир томондан синалган, қадимий дарс ўтиш услуби бўлса, иккинчи томондан, имкониятлари ниҳоятда кўплиги туфайли эскирмайдиган, доимо замонавий, учинчидан, универсал, барча иқтисодий фанларни ўрганишда қўллаш мумкин бўлган методдир.

Иқтисодий фанларни ўрганишда бу метод, шубҳасиз, ниҳоятда катта устунликларга эга, яъни:

*Масалалардан фойдаланиш амалиёт йўналишига эга бўлгани учун мавзуни ўрганиш ва талабалар билимини назорат қилишнинг самарали усули ҳисобланади. Айниқса, талабаларнинг билимини назорат қилишда имконияти катта.

*Масала мавзуси учун ҳар қандай вазиятни танлаш мумкин. Масалалар талабалар билимини бутун дастур бўйича назорат қилиш, шу билан бирга, асосий ёки қийин категориялар ёки мавзуларни тушунишга қаратилган бўлиши мумкин.

* Масалаларнинг мунтазам эчиб турилиши ҳамда уни муҳокама қилиш талабаларнинг олган билимини узлуксиз назорат қилиш, тушунмаган категорияларни тушуниб олиш имкониятини беради.

Ўқувчи талабаларнинг пухта билим олишлари, иқтисодий фанларни чуқур ўрганишларининг энг самарали методлардан бири масала ва машқлардан фойдаланиш қандай аҳамиятга эга эканлигини кўриб чиқдик. Ўқитувчи масала ва машқларни ўқув жараёнида турли шаклларда ишлатиши мумкин.

Ўқитувчи дарс беришга тайёрланар экан, мавзуни ўқишда қўллайдиган методларини, жумладан, масала, машқларни чуқур ўйлаб, улардан қандай тарзда фойдаланишни кўз ўнгига келтириши зарур.

Масала ва машқлар иқтисодий категория, қонунларни сифат характеристикаси билан бирга миқдор алоқаларини ҳам ўзида мужассамлаштириши билан муҳим рол ўйнайди.

Масала ва машқлар ҳисобкитоб қилишни тақозо қилади. Бу эса ўқувчи талабаларнинг аниқ миқдорлар, рақамлар ёрдамида қонун ва категорияларни тушунишини осонлаштиради. Чунки иқтисодиётни назарий жиҳатдан ўрганишда, кўпинча, илмий абстраксиядан фойдаланилади.

Кўпчилик ўқувчи талабалар илмий абстраксия методини тезда тушунишмайди.

Масала ва машқлардан назарий дарсларда фойдаланишга икки нуқтаи назардан ёндашиш мумкин:

А) Академик лицей, Касб хунар коллежларидаги иқтисодий назарий жиҳатдан ўрганадиган фанлар: “Иқтисодий билим асослари”; “Иқтисодий асослари”, олий ўқув юртлирида ўрганиладиган «Иқтисодий назарияси» фанларини ўрганишда масала, машқлардан фойдаланиш.

Б) Барча иқтисодий фанлардан назарий дарс ўтишда масала, машқлардан фойдаланиш. Масала, машқлар учун қуйидаги қоидалар умумий ҳисобланади:

1. Назарий дарсларда масала, машқлардан фойдаланиш меъерини билиш зарур.

Масала, машқлардан керагидан ортиқ фойдаланилса, назарий масалаларни ёритишга вақт этмай қолади.

2. Маъруза дарси учун қисқа вақтда эчиладиган масала тузган ёки танлаган маъқул.

3. Маърузада қўйилган масала, машқни охиригача эчиш шарт эмас. Баъзан масала машқни маъруза жараёнида бошлаб, муваққил равишда давом эттиришни талабаларга топшириш мумкин. Маъруза жараёнида ўқитувчи масала, машқни доскада ёки оғзаки шаклда эчиши мумкин. Уларни олдиндан кўргазмали қурол ёки тарқатма материал сифатида тайёрланади.

Масалан, фирма фаолияти ва уни баҳолашни ўрганишда фойданинг қандай тақсимланишини кўрсатувчи масалани эчиш мумкин:

Фирманинг ўз маҳсулотларини сотишдан олган тушуми 4,5 миллион сўм. Маҳсулотни тайёрлаш учун сарфланган умумий харажатлар 4 миллион сўмни ташкил этади. Олинган фойданинг 18 фоизи солиққа, қолган ярми дивидендга тўланадиган бўлди. Фойданинг қолган қисмини 50 фоизи ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун сарфланадиган бўлди. Фойда нормасини, солиқ ва дивиденд миқдорини, инвестицияга ажратилган маблағ миқдорини ҳисобланг.

Бу масалани эчиш ўқувчи, талабаларга фойда, дивиденд ва бошқа тушунчаларни пухта ўзлаштиришларига ёрдам беради.

Дарс жараёнида биринчи навбатда фойда миқдорини аниқлаш зарур, 4,5

млн. сўм 4 млн. сўм = 0,5 млн сўм, сўнгра:

фойда = $100\% \cdot 0.5 \text{ млн сўм} \cdot 100\%$

фойда нормаси $P = \frac{\text{фойда}}{\text{харажатлар}} = \frac{0.5 \text{ млн сўм}}{4 \text{ млн сўм}} = 12.5\%$ га тенг.

харажатлар 4 млн сўм

Ҳисобларни бажариш жараёнида фойда нормасини ўқитувчи тушунтириб беради. қолган ҳисобларни талабаларнинг ўзлари бажариб, бошқа тушунчаларни мазмуни эслатиб ўтилади. Бу эрда талабалар диққатини билвосита (егри) солиқларга ҳам қаратиб ўтиш зарур. Қайси мавзуда, қандай тарзда масаладан фойданишни ўқитувчи ҳал қилади.

4 Маъруза жараёнида қўлланиладиган масала, машқлар доимо реал маълумотлар асосида бўлиши шарт эмас. Унда шартли рақамлардан фойдаланиш мумкин.

Масалан, доимий ва ўзгарувчан харажатларнинг фарқини кўрсатиш учун қуйидагича масала тузиш мумкин:

Тикувчилик кичик корхонасида ой давомида 200 дона эркаклар кўйлаги тикилди. Тикиш учун қуйидаги харажатлар қилинди.

Хом ашё харажатлари 300 000 сўм.

Энергия харажатлари 40 000 сўм.

Асбобускунанинг амортизатсия тўловлари 100 000 сўм.

Транспорт ёллаш учун харажатлар 30 000 сўм.

Иш ҳақи ва ижтимоий суғурта харажатлари 150 000 сўм.

Ижарага олинган хона учун тўланадиган ҳақ 20 000 сўм.

Умумий, кўйлак тикиш учун ўртача, доимий ва ўзгарувчан харажатлар улушини ҳисобланг.

Бунда умумий харажатлар доимий ва ўзгарувчан харажатларнинг йиғиндисига тенг.

Масаламиз бўйича доимий харажатлар амортизатсия тўловлари ва ижара ҳақидан иборат бўлиб, $100000 + 20\ 000 = 120\ 000$ сўм; қолган харажатлар эса

Ўзгарувчан харажатлар бўлиб, $300000 + 40\,000 + 30\,000 + 150000 = 520000$ сўмга тенг; умумий харажатлар эса $120\,000 + 520\,000 = 640000$;

Ўртача харажатлар = умумий харажатлар/тикилган кўйлак сони
 $= 640000/200 = 3200$ сўм

Доимий харажатлар умумий харажатларнинг $120\,000 : 640\,000 = 18,75$ ёки 18,75% ига тенг;

Ўзгарувчан харажатлар эса $10018,75 = 1,25\%$ га тенг.

Бу масала ўқувчи, талабаларнинг умумий, ўртача, доимий, ўзгарувчан харажатларнинг мазмунини ўзлаштиришларига ёрдам беради.

5 Маърузада берилган масала оддий бўлиши, маърузани мураккаблаштирмаслиги, назарий қонунқоидаларни пухта ўзлаштиришларини ҳисоблар, рақамлар орқали мустақамлашга хизмат қилиши керак.

6 Ўрганилаётган мавзу, назарий қонунқоидалар кенг кўламда реал фактлар далилларни талаб қилса, бунда расмий маълумотлар асосида тузилган жадвал ёрдамида бажариладиган масала, машқлар қўл келади. Ўқитувчи саволни тушунтириш жараёнида статистик маълумотларни таҳлил қилиб, талабаларни назарий фикрлашга ўргатади. Амалий тавсиялар беради.

Бунда 1996 йилга қадар Ўзбекистон иқтисодиётининг пасайиб кетишининг қандай сабаблари бўлиши мумкин, деб аудиторияга мурожаат қилиниб, талабалар билан биргаликда унинг сабаблари санаб чиқилади.

1. Собиқ Иттифоқ таркибида янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлиши, улар ўртасидаги иқтисодий алоқаларни узилишига олиб келди.

2. Жаҳон бозорида пахта толаси нархи тушиб кетди. У ўз навбатида, четга асосан, хом ашё чиқаришга ихтисослашган республикамиз иқтисодиётига катта таъсир қилди.

3. Бозор иқтисодиётига ўтилиши туфайли мамлакатимизда таклифни талабга мослашимиз зарурати пайдо бўлди. Республикамиз иқтисодиёти бундай имкониятга эга эмас эди.

4. Корхоналар режали иқтисодий шароитдан тамомила фарқланувчи бозор талаби бўйича маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиши зарур эди.

5. Мамлакатимизда бозор инфраструктураси этарлича ривожланмаган эди.

6. Иқтисодий ўсишни таъминлаш учун молия ресурслари, технология, малакали кадрлар зарур эди.

Мамлакатимизда иқтисодий пасайиш сабабларини ўрганиб, уни бартараф қилишга қаратилган чоратадбирлар туфайли 1996 йилнинг ўрталарига келиб, ишлаб чиқаришдаги тушкунлик тўхтатилди.

Кейинги йилларда иқтисодий ўсишга эришиш таъминланди. Бунда:

а) ишлаб чиқаришда таркибий ўзгаришларни амалга оширишга эътибор берилиши;

б) мулкни босқичмабосқич давлат тасарруфидан чиқаришни амалга оширилиши;

в) хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантирилиши;

г) бозор инфраструктурасини вужудга келтиришга аҳамият берилиши;

д) четдан инвестицияларни жалб этишига алоҳида эътибор берилиши ва бошқаларни кўрсатиш мумкин.

Фанни ўрганишда машқлар ҳам катта аҳамиятга эга. Юклатилган вазифага кўра, уларни:

а) формулани таҳлил қилиш билан боғлиқ;

б) иқтисодий категория, қонунқоидаларни таҳлил қилиш;

в) ахборот, рақамлар, фактларда ифодаланган маълумотларни таҳлил қилишга қаратилган машқларга бўлиш мумкин.

Машқлар схема, графикларга асосланган бўлиши, кенг равишда жадвал маълумотларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Улар орқали у ёки бу категория, тушунчани ўзлаштириш осон бўлади. Машқлар тўғри жавобни танлаш ва ана шу танловни асослаб беришда ҳам ифодаланади. У тўғри нотўғри жавобни танлашни изоҳлаш ёки тест эчиш тарзида бўлиши мумкин.

Хуллас, назарий дарсларда ўтиладиган мавзуга кўра ўрганиладиган саволларга қараб, масаламашқлардан фойдаланиш дарсни қизиқарли бўлиши, талабалар диққатини ўрганилаётган савол, масалага қаратишларига ёрдам беради. Маъруза жараёнида талабаларнинг иштирокини таъминлайди.

Хулоса ва таклифлар

Ўзбекистонда касб-ҳунар таълимида иқтисодий фанларни ўқитишда иқтисодий тарбияга таъсирини ўрганиш асосида қуйидаги **хулосага** келинди.

1. Касб-ҳунар таълимида иқтисодий фанлар ўқитилишини такомиллаштириш Ўзбекистонда қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури негизида тизимли ёндашув мавжудлигини, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш муаммоси ва унинг ҳал қилиниши барча омилларнинг ўзаро боғлиқлик йиғиндиси ҳамда кадрлар тайёрлаш тизимининг ялпи самарали ишларига таъсирини аниқлатади.

2. Узлуксиз таълим тизимида - кадрлар тайёрлаш тизимининг узлуксиз таълим фундаменти асосида шахс ўзининг ҳаёт йўлида танлаган, профессионал қобилиятини такомиллаштириш ва имкониятларини амалга ошириш ҳисобланади. Буларни ҳисобга олган ҳолда миллий дастур узлуксиз таълим тизимининг мазмуни ва таркибини ислоҳ қилиш мўлжалланган. Бу шахс, жамият ва давлатнинг ривожланаётган бозор муносабатлари талабига жавоб беришини билдиради.

3. Мамлакатда такомиллашган кадрлар тайёрлаш ва касб-ҳунар таълими фаолият кўрсатишдан иборат. Ушбу тизим юқори даражада ривожланган жамиятда умумий ва касбий маданиятли, ижтимоий ва шахсий фаол бўлган, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил қарорлар қабул қила оладиган одамларнинг янги авлодини шакллантиришга кўмак беради.

4. Касб-ҳунар таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастури интеллектуал жиҳатдан юксак салоҳиятли авлодни камол топтиришга хизмат қилиб, узоқ давр - ислохотларнинг стратегик йўналишларини аниқлашдан, то уларни тугаллашгача бўлган даврни олади.

5. Касб-ҳунар таълими базасида шаклланаётган янги авлод рақобатбардош гармоник ривожланган кадрлар қобилият эгаси бўлиб, келажакда юқори маданий тафаккур ва мустақил равишда илмий-техника ва ижтимоий-сиёсий ахборотлар йўналтирилган вазифаларни ҳал қилишга хизмат қилади.

Ушбу хулосалардан келиб чиқиб, Ўзбекистонда касб-ҳунар коллежларида иқтисодий фанларни ўқитишнинг иқтисодий тарбияга таъсирининг асосий йўналишларини такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги **таклиф ва тавсиялар** ишлаб чиқилди:

1. Турли услубларни қўллаб, қизиқарли дарс ўтадиган ўқитувчиларни алоҳида рағбатлантириш зарур.

2. Дарс жадвалини тузганда, ҳафталик дарс соатлари тақсимотига аҳамият бериш, дарсда интерактив услубларни қўллаб дарс ўтиш учун зарур жиҳозлар, тарқатма материаллар ва бошқаларни тайёрлашни йўлга қўйиш лозим.

3. Дарс ўтишда қўлланиладиган методлар бўйича услубий қўлланмалар тайёрлаш ва уларнинг конкурсини ўтказиш керак.

4. Малака оширишда дарс ўтиш методларини такомиллаштиришга қаратилган дарслар ҳам ташкил этишга эътибор бериш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.:, “Ўзбекистон” 2003, 36 б.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида – Т.: “Ўзбекистон”, 1995. 267 б.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари-Т.: “Ўзбекистон” 1997.167 б.
- 3 Каримов И.А.. Тарихий хотирасиз келажак йўқ- Т.: “Ўзбекистон”. 1998 156 б.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. 1998. – 81-б.
5. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Т.: Шарқ, 1998. 3-19-б. интиломда -Т.: “Ўзбекистон” 1999 . 32 б.
6. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. – Тошкент, 2005. 82 б.
7. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли – Т.: “Ўзбекистон”, 2007. 48 б.
8. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида – Т.: “Ўзбекистон”, 2011. – Б. 168.
9. Каримов И.А. 2012 йил ватанамиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналашларга бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Ғғ Халқ сўзи, 2012 йил 20 январь, №14 (5434)
10. Каримов И.А. «Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти» мавзусидаги халқаро конференция материаллари. – Т.: O‘zbekiston, 2012. – 255 б.
11. Каримов И.А. Амалга ошираётган ислохотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти қуриш-ёруғ келажакимизнинг асосий омилидир.-Т.: “Ўзбекистон”, 2013.-Б. 28.

12. Каримов И.А. “2014 йил юкори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафабар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади” Вазирлар Маҳкамасидаги маърузаси. //“Халқ сўзи” 2014 йил. 18 январь №13.
13. Каримов И.А. “2015 йилда иқтисодий тарбия туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш-устувор вазирамиздир ” Вазирлар Маҳкамасидаги маърузаси. // Adolat газетаси 2015 йил. 17 январь №3.
14. Гуломов С.С, Убайдуллаева Р, Аҳмедов Э. Мустақил Ўзбекистон –Т.: «Тошкент ислом университети», 2003. 296 б.
15. Иномов И. Иқтисодий тарбия назарияси-Т.: ТДИУ, 2005.- 248. Б.
16. Йўлдошев З. Миллий иқтисодий –Т.: «Молия», 2004. 208 б.
17. Йўлдошев Ж. Таълимимиз истиқлоли йўлида. – Т.: Шарқ, 1996. 256-б.
18. Н.Хўжаев ва бошқалар Янги педагогик технологиялар – ТДИУ, 2007.180 б.
19. Н.Хўжаев ва бошқалар Таълим назарияси-ТДИУ, 2003.256 б.
20. Н.Хўжаев, Б.Ходиев ва бошқалар Янги педагогик технологиялар-ТДИУ, 2002.286 б.
21. Тўхлиев Н. ва бошқалар Ўзбекистон иқтисодий асослари -Т.: «Ўзб. Мил. Энцикл», 2006, 280 б.
22. Тўхлиев Н. Ўзбек Модели тараққиёт тамойиллари -Т.: «Ўзб. Мил. Энцикл», 2014, 264 б.
23. Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. -Т.: Академия, 2005. 302-бет.
24. Умаров У. Иқтисодий назарияси. -Т.: «Мерос», 2004. 400 б.
25. Таълим-тарбия истиқлол кўзгусида //Маърифат, 2010 йил 30 сентябрь
26. www.elsu.ru
27. [www. Bankreferatov.ru](http://www.Bankreferatov.ru).
28. www. Soc.pu.ru
29. www. Meo.ru